

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI HAREKETİ

SELVET ÇETİN



İnsan Hakları Gündemi Derneği

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI HAREKETİ

İNSAN HAKLARI ÖRGÜTLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

İNSAN HAKLARI GÜNDEMİ DERNEĞİ

Bu kitap parayla satılamaz. İnsan haklarının yaygınlaştırılması amacıyla yapılan ve ticari olmayan etkinliklerde serbestçe kullanılabilir. Kitapta yer alan metinlerin yeniden basımı konusunda lütfen İnsan Hakları Gündemi Derneği'ne danışınız.

Birinci Baskı: Ankara, Kasım, 2008

ISBN:

Baskı ön Hazırlık

ADRES YAYINLARI

GMK Bulvarı No: 108/16, Maltepe, 06570 Ankara

Tel: 0 312 230 87 03 Faks: 0312 230 80 03

Baskı ve Cilt

Cantekin Matbaası

Hazırlayan: **Selvet ÇETİN**

Editör: **Orçun ULUSOY**

İNSAN HAKLARI GÜNDEMİ DERNEĞİ

ANKARA

Güniz Sok. 38/8 06700 Kavaklıdere-Ankara/TÜRKİYE

Tel: 0312 428 06 10-11 Fax: 0312 428 06 13

E-mail: posta@rightsagenda.org

www.rightsagenda.org

İZMİR

859 Sok. No:4/605 Söğütlü İşh. Ahmetağa Mah. 35250 Konak-İzmir/TÜRKİYE

Tel: 0232 489 55 28 Faks: 0232 489 70 39

DİYARBAKIR

Lise Cad. 1. Sok. Güneş Plaza, Kat:3/9 Diyarbakır/TÜRKİYE

Tel:0412 228 79 42 Faks: 0412 228 79 36

Bu kitap Hollanda Kraliyeti Ankara Büyükelçiliği'nin maddi katkılarıyla basılmıştır.

Önsöz ve Teşekkürler

Türkiye son dönemde insan hakları hukuku ve sivil toplum alanında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve reform süreci ile birlikte anılan ülkelerden biri haline gelmiştir. İnsan hakları değerlerinin yaygın bir şekilde korunmasıyla birlikte ihlal vakalarının azalması ve insan hakları savunucularının yeni çalışma alanlarına odaklanması elbette hepimizin ortak isteğidir.

Henüz istenen düzeyde olmasa da insan hakları alanında yaşanan pozitif gelişme ve ilerlemeler bakımından Türkiye'deki sivil insan hakları hareketinin katalizör görevi üstlendiği yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Açıkçası insan hakları örgütlerinin uzun yıllardır vermekte olduğu özverili mücadeleye yaşanmasaydı bugün başta yaşam hakkı, kişi güvenliği hakkı, din, vicdan ve ifade özgürlükleri ile örgütlenme hakkı gibi belli başlı hak alanlarındaki yasal iyileşmeleri görebilmemiz oldukça zor olurdu.

Elinizdeki kitap, bir yandan Türkiye'deki insan hakları hareketinin iskeletini oluşturan belli başlı insan hakları örgütlerinin çeşitli açılardan mütevazı şekilde tanıtımına katkı sağlamayı, diğer yandan da bu örgütlerin kurumsal insan hakları anlayışlarını ve mücadele yöntemlerini irdelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma belli bir iddiayı taşımamakla birlikte, Türkiye'de insan hakları hareketinin bizzat içinden gelenlerin aynı alandaki örgütlü yapılarla ilgili güncel konuların detaylı olarak kritiğini yaptıkları ilk çalışma olması bakımından da ayrı bir önem arz etmektedir.

Kitap bu yönüyle değerlendirildiğinde, sivil insan hakları hareketini oluşturan unsurların kurumsal kapasitelerini yeniden gözden geçirmeleri için önemli fırsat sunduğu gibi mevcut sorunlarla yüzleşmek ve karşılaşılan riskleri en aza indirmek bakımından da gerçekçi önermelerde bulunmakta ve ileride bu konuda yapılacak araştırmalar için ufuk açıcı analizleri bünyesinde barındırmaktadır.

İnsan hakları alanında çalışan örgüt ve kişilerin üzerine sağlıklı bir tartışma inşa edecekleri asgari bir zemini temin etmeyi amaçlayan bu değerli çalışma, bazı kurum ve kişilerin katkıları olmaksızın siz okurlarına ulaşamazdı.

Öncelikle sağladığı mali destekle bu kitabın hazırlanmasını mümkün kılan *Hollanda Kraliyeti Ankara Büyükelçiliği*'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bu vesileyle, Türkiye'de konuya ilişkin yapılmış çalışmaların niteliksel ve niceliksel kısıtlı yapılarına rağmen, böyle bir çalışmayı gerçekleştirmenin ağır yükünü

üstlenen ve sonuçta da ciddi bir perspektif sunan bu kitabı kaleme alan değerli insan hakları aktivisti **Selvet ÇETİN**'e; projenin danışmanlığını yürüten Hacettepe Üniversitesi öğretim görevlisi **Levent KORKUT**'a; kitabın hazırlık sürecinin tüm aşamalarında değerli katkılarını esirgemeyen genel sekreterimiz **Hakan ATAMAN**'a, kitabın editörlüğünü üstlenen **Orçun ULUSOY**'a, yaptığı düzeltmelerle kitabın dizgisine önemli katkılar sunan **Ayça ULUSELLER**'e şükran duygularımızı ifade etmeyi bir görev kabul ediyoruz.

Bu vesileyle kitabın tüm insan hakları savunucuları ve örgütlerinin eleştiri ve değerlendirmelerine açık olduğunu ifade etmek isteriz. Türkiye insan hakları hareketine ilişkin bu geri bildirimimizin, insan hakları hareketinde çalışmaya yönelik bir geri bildirim yol açması da en büyük temennimizdir. Kitabın içerdiği analizlerin Türkiye insan hakları hareketine yeni bir güç ve dinamizm kazandırması dileklerimizle...

Orhan Kemal CENGİZ

İnsan Hakları Gündemi Derneği Başkanı

İçindekiler

| | |
|---|-----------|
| Önsöz ve Teşekkürler..... | III |
| İçindekiler..... | V |
| Kısaltmalar..... | VI |
| 1-Yakın Dönem İnsan Hakları Hareketinin Tarihçesi..... | 1 |
| a) İnsan Hakları Hareketinin Ortaya Çıkışı..... | 1 |
| b) İnsan Hakları Hareketinin Yapısal Unsurları..... | 5 |
| 2- İnsan Hakları Hukuku Bağlamında İnsan Hakları Hareketi..... | 17 |
| a) İnsan Hakları Algısındaki Çeşitlilik..... | 17 |
| b) Kavramsal Altyapı..... | 18 |
| c) Perspektif ve Dil Sorunu..... | 23 |
| 3- İnsan Hakları Hareketi ve Devlet İlişkileri..... | 31 |
| a) İnsan Hakları Örgütlerinin Resmi Kurumlara Bakışı..... | 31 |
| b) Devlet Kurumlarıyla İlişkilerde Temel Sorunlar..... | 35 |
| 4- Kurumsallaşma Süreci Bakımından İnsan Hakları Hareketi..... | 39 |
| a) İnsan Hakları Örgütlerinde Kurumsal Kapasite..... | 39 |
| b) İç Örgütlenme ve Kurumsal İletişim..... | 40 |
| c) Savunuculukta Kullanılan Yöntemler..... | 44 |
| d) Üyelik Stratejileri..... | 46 |
| e) İnsan Hakları Örgütleri Arasındaki Etkileşim ve İşbirliği..... | 47 |
| 5- İnsan Hakları Hareketi ve Uluslararası İlişkiler..... | 49 |
| a) Uluslararası İnsan Hakları Hareketiyle Kurumsal İlişkiler..... | 49 |
| b) Fon Kullanımı ve Uluslararası Kuruluşların İnsan Hakları Hareketine Etkileri..... | 50 |
| 6- Genel Değerlendirme..... | 55 |
| Ekler | |
| Ek 1: İnsan Hakları Örgütlerinin Yönetim Şemaları..... | 57 |
| Kaynakça..... | 60 |

Kısaltmalar

| | |
|------------------|--|
| AB | : Avrupa Birliği |
| AİHM | : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi |
| AİHS | : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi |
| CIVICUS | : Vatandaş Katılımı İçin Dünya Birliği |
| DGM | : Devlet Güvenlik Mahkemesi |
| HYD | : Helsinki Yurttaşlar Derneği |
| İHD | : İnsan Hakları Derneği |
| İHAD | : İnsan Hakları Araştırmaları Derneği |
| İHGD | : İnsan Hakları Gündemi Derneği |
| İHOP | : İnsan Hakları Ortak Platformu |
| JİTEM | : Jandarma İstihbarat Teşkilatı |
| JİHİDEM | : Jandarma İnsan Hakları İhlalleri Değerlendirme Merkezi |
| MAZLUMDER | : İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği |
| PKK | : Kürdistan İşçi Partisi |
| STGM | : Sivil Toplum Geliştirme Merkezi |
| STK | : Sivil Toplum Kuruluşu |
| TESEV | : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı |
| TÜSEV | : Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı |
| TİHV | : Türkiye İnsan Hakları Vakfı |
| TBMM | : Türkiye Büyük Millet Meclisi |
| TSK | : Türk Silahlı Kuvvetleri |
| TODAİE | : Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü |
| UAÖ | : Uluslararası Af Örgütü |

1-Yakın Dönem İnsan Hakları Hareketinin Tarihçesi

a) İnsan Hakları Hareketinin Ortaya Çıkışı

Türkiye’de insan haklarının tarihsel seyri hakkında düzenlenen ilk belgelerin 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarıyla Osmanlı İmparatorluğu dönemine uzandığı kabul edilmektedir. Bu Fermanlar ile Osmanlı hakimiyeti altındaki toplulukların kişi güvenliği, mülkiyet hakkı, din ve vicdan hürriyeti, suç ve cezanın kanuniliği gibi hakları yasal güvence altına alınmıştır.

Anayasal hukuk düzleminde bakıldığında 1876 Anayasası’nın daha çok klasik hakların teminat altına alındığı bir nitelik taşıdığı görülür. 1909 yılında yapılan kanun düzenlemelerinde insan hakları bakımından kimi olumlu değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu değişiklikler arasında padişaha tanınan sürgün yetkisinin kaldırılması, gözaltı ve tutuklama hallerinin yasaya uygunluğu şartı, haberleşmenin gizliliği, toplanma özgürlüğü ve basına sansürün kaldırılması gibi haklarda önemli gelişmeler benimsenmiştir. Ancak İttihat ve Terakki organları insan haklarına dayalı özgürlükçü bir yönetimin seçilmesine onay vermemiş ve 1913’ten itibaren siyasi iktidarı ellerine geçirdikleri dönemde hak ve özgürlükler konusunda gerilemeler yaşanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte hazırlanan ilk anayasa olan 1924 Anayasası doğrudan insan haklarına atıfta bulunmamakla birlikte Anayasa’nın bazı bölümlerinde 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nde yer alan “doğal hak” anlayışına uyumlu bir çaba gözlenmektedir¹. 1924 Anayasası ile birlikte gelen tek parti rejimi süresince otoriter anlayış hüküm sürmüş ve 1924–1945 arasında yaklaşık 20 yıl boyunca Anayasa’da yer alan temel haklar uygulamada karşılığını bulamamıştır. Bu uzun dönem içerisinde pek çok hak ihlali ve sınırlamalar söz konusudur.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile birlikte dönemin başbakanı ve iki bakan idam cezasına çarptırılarak infaz edilmişlerdir. 1960 ve 1970’li yıllar boyunca bireysel ve grup odaklı insan hakları çalışmaları bulunsa da bu çalışmaların ömrü kısa süreli olmaktan öteye geçememiştir. Askeri ihtilaller sürecinde hazırlanan 1961 ve 1982 Anayasaları ise rejimin karakteri ve devletin temel normlarında bir düzenleme yapmamakla birlikte hukuk devleti ve sosyal devlet ilkelerine çeşitli şekillerde yer vermiştir. Özellikle 1982 Anayasası’nın “değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen” hükümleri, temel hak

¹ Daha geniş bilgi için bkz. 1924 Anayasası 68 ve 88. maddeler aralığı.

ve özgürlükleri sınırlayıcı niteliği ve bu sınırlama araçlarını sistemin parçası haline getiren yapısı, yakın tarih insan hakları hareketinin oluşumunu geciktiren unsurların başında gelmektedir. Anayasa'nın başlangıç bölümünden başlayarak diğer birçok madde insan hakları örgütleri tarafından eleştirilmekte, sivil ve özgürlükçü yeni bir anayasaya olan ihtiyaç dile getirilmektedir.

12 Eylül 1980 askeri yönetimi, insan hakları değerlerinin korunması, sivilleşme ve demokratikleşme çalışmalarına ağır bir darbe indirmiş olsa da ilerleyen yıllarda toplumsal dayanışmanın temellerinin atılacağı yeni bir dönemin de altyapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. 1983 seçimleri ile birlikte askeri ihtilal döneminin izleri çok partili siyasal yaşam ile silinmeye çalışılırken, insan hakları kavramı da sosyal hayatta karşılık bulmaya başlamıştır.

Nitekim Türkiye, 1986'dan itibaren siyasi partilerin aktif olarak faaliyetlerine başlayabildiği ve nispeten sivil yaşama geri dönüşün yaşandığı süreçte insan haklarının uluslararası niteliğini tanıyan girişimlerde bulunmuş, 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkını kabul etmiş, 1989 yılında ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin zorunlu yargı yetkisini tanımıştır. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin onaylanma süreci bu tarihten itibaren hız kazanmıştır².

1980'li yıllar boyunca Türkiye'de başta yaşam hakkı ihlalleri olmak üzere, işkence, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve din özgürlüğü gibi temel alanlarda çok sayıda insan hakkı ihlali yaşanmıştır. Bu süreçte PKK'nın ortaya çıkışı ve silahlı eylemlere başlaması ise Kürt sorununun yeniden alevlenmesine ve ülkenin en önemli sorunlarından biri haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Üye tabanlı iki büyük insan hakları örgütünün (İHD ve MAZLUMDER) henüz yeni kurulduğu bu evrede devlet güçleri ile PKK arasında yaşanan silahlı mücadele ister istemez insan hakları çevresinin önceliklerini ertelemelerini ve çok uzun süre Kürt sorunu bağlamında yaşanan hak ihlalleri ile mücadele etmelerini gerektirmiştir. Sonraki yıllarda çatışma alanı genişlemiş ve Kürt sorununun demokratik yöntemlerle çözülmesini savunan sivil-politik oluşumlar güç kazanmış olsa da PKK ile devlet güçleri arasındaki silahlı mücadele bu sivil çevrelerce ortaya konan çözüm önerilerini baskı altında tutmuştur.

² İnsan Haklarının Uluslararası Korunması, Mesut Gülmez, Ankara, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 1996, s. 57.

Türkiye’de kamuda, insan hakları kurumlarının oluşturulma çabaları 90’lı yıllara uzanmaktadır. 1990 yılında TBMM bünyesinde ilk kez Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu oluşturulmuş, 1992’de İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı kurulmuştur. Buna karşın, Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, yasama faaliyetlerinde diğer komisyonlar gibi bağlayıcı şekilde insan haklarına uygunluk denetimi yetkisine sahip değildir ve bu nedenle de işlevi son derece sınırlıdır.

Komisyon’un işlevsizliğine ve siyasi yapısına çarpıcı bir örnek olarak; bir dönem Komisyon başkanlığı görevini yürüten Ahmet Türk’ün 3 Mart 1994 tarihinde dokunulmazlığı kaldırılmış, dönemin Ankara DGM Savcısı Nuh Mete Yüksel’in talimatı ile gözaltı süresi hukuka aykırı şekilde 15 güne çıkarılmış ve sorgulanmıştır. Ahmet Türk maruz kaldığı muamele nedeniyle Komisyon’a başvurmasına rağmen kendisine herhangi bir yanıt verilmemiştir. Sonuçta Ahmet Türk hukuka aykırı olarak uzun süre gözaltında tutulduğunu gerekçe gösterip AİHS’in 5/3. maddesine aykırılık iddiasıyla AİHM’e başvurmuş ve Mahkeme Sözleşme’nin 5/3. maddesinin ihlal edildiğine hükmederek Türkiye’yi tazminat ödemeye mahkum etmiştir.

Söz konusu resmi yapı, sivil toplumun hükümetlerin politikalarını etkilemeye başladığını gösteren işaretler olarak düşünülse de resmi kurumların STK’lar ile ilişki kurma eğilimleri güven zeminine dayalı olarak gerçekleşmemiştir. Böyle olunca da kamudaki insan hakları yapısı ile sivil insan hakları hareketini oluşturan unsurlar arasında güvensiz, düzensiz ve sığ bir iletişim söz konusu olmuş, insan hakları ihlalleri ağırlıkta olmak üzere çeşitli konularda çoğu kez karşı karşıya gelinmiştir.

Yine 1997 yılında İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu’nun, 2001 yılında Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı’nı ve 2001 yılı içinde 81 il ve 831 ilçede insan hakları kurullarını oluşturulması, devletin insan haklarına ilgisinin artmakta olduğunu göstermektedir. Kurullar insan haklarını korumak ve ihlalleri önlemek için gerekli incelemeleri yaparak elde edilen sonuçları yetkili makamlara bildirmek ve toplumu insan hakları konusunda bilinçlendirmek görevini üstlenmiştir. Kamu otoritesinin temel özgürlükleri koruyup geliştirmeye çalışması anlayışla karşılanmakla beraber kurulların üstlendikleri rol uygulamada farklı sorunlara yol açmaktadır. Kurullarda ihlale yol açan kurum ve ihlale karşı kendisine başvurulacak kurumların aynı statüye sahip olmaları derin bir güvensizliğe neden olmakta ve sivil insan hakları örgütlerinin kamu otoritesinin insan haklarıyla olan ilişkisine şüpheyle yaklaşmalarına yol açmaktadır.

Kamu kurumları içerisinde hak ihlallerinin en çok gözlendiği kuruluşlarda insan hakları ile ilgili birimlerin oluşturulması ise vurgulanmaya değer niteliktedir. Adalet Bakanlığı'nın yargı mensuplarının insan hakları hukuku üzerine eğitimi amaçlı çeşitli projeler geliştirmesi ve İçişleri Bakanlığı'nın kolluk güçlerinin insan hakları eğitimi için hazırladığı programlar kayda değer gelişmelerdir. Örneğin Bakanlığın ifade alma odalarıyla ilgili standartların geliştirilmesi amacıyla AB ile birlikte yürüttüğü proje, benzer yeni projelerin de hazırlanmasına olumlu etkide bulunmuştur.

Uzun süre insan hakları ihlalleri sıralamasında ilk akla gelen kurumlardan biri olmakla eleştirilen Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde ise JİHİDEM (Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi) adı altında bir merkez açılmıştır.

İnsan haklarının gelişmesine dönük kamusal araştırma ve yayın faaliyetleri gerçekleştirmek üzere 1975 yılında kurulan TODAİE (Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü) İnsan Hakları Merkezi, ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda çalışma gerçekleştirmekte, insan hakları yıllıkları gibi akademik yayınlar üretmektedir.

Üniversitelerin insan hakları alanına ilgisi yakın dönemde artmaya başlamıştır. Devlet üniversiteleri arasında Hacettepe Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nde kurulan merkezler dikkat çekerken, vakıf üniversiteleri arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi'nin merkezleri öne çıkmaktadır.

Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi, İnsan Hakları Eğitimi 10 Yılı Projesi'ni yürütmüş, önemli araştırmaların altına imza atmıştır³.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde oluşturulan insan hakları merkezi ise insan hakları üzerine çalışmak isteyen yüksek lisans ve doktora öğrencilerini kabul etmektedir. Yanı sıra STK'lar ile insan hakları bağlamında ortak eğitim çalışmaları düzenlemektedir⁴.

İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin üniversite öğrencileri ve STK temsilcilerine yönelik sertifikalı eğitim programları her yıl düzenli olarak devam etmektedir. Sabancı Üniversitesi ise, insan hakları alanına ilişkin saha araştırmaları ile dikkat çekmektedir.

³ Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.hacettepe.edu.tr>

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. <http://ihm.politics.ankara.edu.tr>

Hukukçular şüphesiz Türkiye’de insan hakları örgütlerinin hareket yeteneğini kolaylaştıran en önemli insan kaynağını oluşturmaktadır. Savunuculuğun teknik hukuki altyapısını hazırlayan hukukçular insan hakları mücahidesinin tüm evrelerinde kilit bir role sahiptirler. Burada İzmir Barosu’nun geçmiş yıllarda gerçekleştirdiği önemli kurumsal çalışmalara dikkat çekmekte yarar vardır.

Nitekim İzmir Barosu üyesi hukukçuların bir araya gelerek kurdukları İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi, Türkiye’de barolar arasında ilk kurulan merkez olarak öne çıkmıştır. Aynı şekilde İzmir Barosu bünyesinde 2001 yılında kurulan İşkenceyi Önleme Grubu da bu alanda bir ilki gerçekleştirmiştir. Sonraki yıllarda Diyarbakır, Ankara ve İstanbul Baroları insan haklarının çeşitli alanlarında faaliyet gösteren çalışma grupları oluşturmuştur.

Türkiye’de yakın dönemde insan haklarının gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden biri Avrupa Birliği’ne üyelik sürecidir. 1999 yılında gerçekleşen ve AB üyesi devlet ve hükümet başkanlarının katıldıkları Kopenhag Zirvesi’nin ardından Türkiye’nin aday ülke olarak konumu onaylanmış ve 2005 yılında katılım müzakerelerine başlanmıştır. Bu süreçte hukuk alanı başta olmak üzere birçok alanda reform ve uyum süreci başlamış olup Anayasa ve yasal mevzuatta önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Türkiye daha önce imzalamak ya da onaylamaktan çekindiği bir dizi uluslararası insan hakları belgesini bu süreçte onaylamıştır. Bununla birlikte insan hakları örgütleri, gerekli izleme mekanizmalarının yokluğunda, kabul edilen sözleşmeler bakımından Türkiye’nin üstlendiği sorumlulukları tam olarak yerine getirip getirmediğini denetlemekte sorunlarla karşılaşmaktadır.

b) İnsan Hakları Hareketinin Yapısal Unsurları

Günümüz Türkiye’sinde insan hakları ve sivil toplumun geliştirilmesi için çalışan çok sayıda hak temelli örgüt bulunmaktadır. Bu kuruluşlar statüleri ve çalışma alanlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Statüleri farklı da olsa kendi tüzükleriyle faaliyet alanını belirleyen örgütler çeşitli çalışma alanlarında savunuculuk yapmaktadır. Dolayısıyla özellikle tematik alanlarda gitkeliçe yoğunlaşan bir örgütlenme çabası dikkat çekmektedir.

Bu kitap insan hakları hareketinin tüm unsurlarını kapsamamakla beraber bu hareketin ana gövdesini oluşturan ve uzun yıllara dayanan bilgi birikimi ve deneyime sahip olan örgütlere ayrıntılı olarak yer verecektir. Bu örgütler;

- İHD (İnsan Hakları Derneği)
- MAZLUMDER (İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği)
- TİHV (Türkiye İnsan Hakları Vakfı)
- HYD (Helsinki Yurttaşlar Derneği)
- İHGD (İnsan Hakları Gündemi Derneği)
- UAÖ (Uluslararası Af Örgütü) Türkiye Şubesi
- İHAD (İnsan Hakları Araştırmaları Derneği)
- İHOP (İnsan Hakları Ortak Platformu)

İnsan hakları hareketinin öncü kuruluşları olan bu yapıların kuruluş süreci, örgütsel işleyişi ve toplumsal görünürlüklerinin objektif bir yaklaşımla analiz edilmesine ihtiyaç vardır.

Bu ihtiyaç insan hakları hareketinin diğer bileşenleri için de söz konusu olmakla beraber ana gövdeyi oluşturan yapı ile ilgili değerlendirmelerin, diğerleri için de belirleyici olacağı ifade edilebilir.

Türkiye’de insan hakları açısından en geniş düzeyde savunuculuk yurkarıda kısaca değindiğimiz örgütler üzerinden yapılmaktadır. HYD, İHGD ve TİHV dışındaki örgütler üye ve gönüllülük temelinde kurumsallaşmayı benimsemişlerdir. 2008 yılı itibarıyla İHD yaklaşık olarak 15.000, MAZLUMDER 4.000, UAÖ Türkiye Şubesi ise yaklaşık 1000 üyeye sahip bulunmaktadır. En yaygın yerel ağa sahip olan İHD 35 yerleşim bölgesinde, MAZLUMDER 25 yerleşim bölgesinde ve UAÖ Türkiye Şubesi 6 yerleşim bölgesinde yerel ağ ve yapılara sahiptir. TİHV vakıf statüsünde bir insan hakları kuruluşu olup 5 ilde temsilciliğe sahiptir. İHGD ve HYD ise merkezi bir yapılanma ile birlikte çeşitli kentlerden üye ya da gönüllülerle savunuculuk faaliyetini sürdürmektedir.

- *İnsan Hakları Derneği (İHD)*

1980 askeri rejiminin yol açtığı ağır travmanın mağdurları ve özellikle cezaevlerinde bulunan tutukluların yaşadığı işkence ve kötü muamele uygulamaları sonucu dayanışma ihtiyacı duyan sol çevreler 1985 yılında başlattıkları arayışı, 1986 yılında kurumsal hale getirerek Türkiye’nin ilk üye tabanlı insan hakları örgütü olarak kabul edilen İnsan Hakları Derneği’ni (İHD) kurmuşlardır.

İHD, kuruluş bildirgesinde kendisini hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsız bir örgüt olarak tanımlamakta ve insan haklarının evrenselliğinin yanı sıra bölünmezliğini de savunmaktadır. İHD ayrıca kişisel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile dayanışma haklarını bir bütün olarak benimsemektedir.

İHD, dönemin olumsuz koşullarından etkilenen, mağdur edilen ya da mağdur yakını olan çok sayıda insanın girişimleri ile kurumsal kimlik kazanmıştır.

Dernekte uzun yıllar genel başkanlık yapan Hüsnü Öndül derneğin kuruluş sürecini şöyle tanımlamaktadır.

“Bir arayış başlamıştı. Yeni bir örgütlenmeye gidilmeliydi. Başta işkence olmak üzere cezaevleri sorunları ile ilgilenecek bir örgütlenme. Giderek bu arayış, avukatları, hekimleri, gazetecileri, akademisyenleri, yazarları kapsadı. Yıl 1985 idi ve tüm bir yıl boyunca, özellikle Ankara ve İstanbul’da tartışmalar yoğunlaştı. Öncelikle dernek modelinde bir örgütlenme konusunda ortak görüş oluştu. İkinci olarak, bu örgütün ilgi alanı yalnızca cezaevi ve yalnızca işkence ile sınırlı olmayacaktı. Bu bir insan hakları örgütü olmalıydı ve tüm insan hakları alanlarını ilgi alanında tutmalıydı. Üçüncü ve temel tartışma noktalarından birisini, dernek formatındaki örgütlenmenin şubeli mi olacağı yoksa sınırlı sayıda kurucu ve üyesinin bulunduğu bir modelde mi örgütleneceğiydi? Bu tartışma da aşıldı. Şubeli, dolayısıyla yaygın örgütlenmeye dayalı ve çok üyeli bir yapısı olmalıydı bu derneğin. Adı, Ankara’da Onur İş Hanı’nda, Ekin Bilar’ın bürosunda geniş katılımlı bir toplantıda kondu. “İnsan Haklarını Koruma Derneği” “İnsan Haklarını Savunma Derneği”, gibi sıfatları içeren öneriler tartışıldı. İnsan Hakları Derneği adında karar kılındı. İşlemlerini tamamlayan 98 kişi, kurucu sıfatını kazandı. 17 Temmuz 1986 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na verilen dilekçe ile İHD tüzel kişilik kazandı.”⁵

İHD ilk dönemde çalışmalarını ağırlıklı olarak işkencenin önlenmesi ve cezaevlerinde yaşanan insan hakları ihlalleri üzerine yoğunlaştırmıştır. İHD’yi kuruluş aşamasında genel olarak sol çevrenin meydana getirdiği bir insan hakları örgütü şeklinde değerlendirmek gerçekçi bir yaklaşım sayılabilir.

Nitekim Hüsnü Öndül’ün makalesinde bu yaklaşımı doğrulayan ifadeler bulunmaktadır:

⁵ İnsan Haklarını Korumak (İHD pratiği), Hüsnü Öndül, 8 Aralık 2002, http://www.ihd.org.tr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=942

“Üyelere dünya görüşleri ve dini inançları sorulmamakla birlikte genellikle sol siyasal eğilim taşıdıkları ve laik bir çizgide oldukları gerçekçi bir değerlendirme sayılabilir.”⁶

Zaman içinde İHD insan hakları mücadelesini güçlendirmiş ve mağdurların yoğun başvuruları ile birlikte mağdur hareketi olma özelliğini sürdürmüştür. Dernek, neredeyse tamamı sol çevreden gelen üyelere oluştuğu için tarafsızlığını korumak adına mağdurla ve mağdurların ideolojisi ile özdeş olmamaya çalışmış, sadece hak savunuculuğu üzerine kurgulanmış bir ilişkiyi geliştirmek istemiştir.

Bununla birlikte bünyesinde çok sayıda Kürt kökenli aktivisti bulunan İHD'nin aynı zamanda cezaevlerindeki Kürt tutuklu ve hükümlülerin sorunlarıyla uğraşması ve tutuklu yakınlarının özellikle olağanüstü hal bölgesinde bulunan illerde İHD'ye yoğun ilgi göstermesi, dernek içinde birtakım eleştirilerin yükselmesini de beraberinde getirmiştir. Zira güneydoğu illerinde üye ve gönüllü tabanı oldukça güçlü olan İHD'yi bu çevrelerden gelen talepler etkilemeye ve merkezi yönetimi zorlamaya başlamıştır. Nitekim örgütün Türk Solu'ndan gelen üyeleri ile Kürt solu arasında yaşanan ilk kırılma 1990 yılında düzenlenen İHD genel kurulunda Vedat Aydın'ın Kürtçe konuşma yapmasıyla yaşanmıştır. Bu konuşma ile birlikte Türk kökenli dernek delegelerinin önemli bir kısmı toplantı salonunu terk etmişlerdir.

Gerçekten de 90'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaşan şiddet ortamı içinde ihlallerin artmasıyla beraber İHD insan haklarının çeşitli alanlarında mücadele etmekte oldukça zorlanmıştır.

Nitelikli insan kaynağı ve güçlü mali yapıları ile potansiyeli daha iyi durumda olan bazı şubeler ister istemez ön planda olmakta, genel kurul toplantılarındaki delege sayıları ile de yönetimde etkin bir rol üstlenmektedirler. Özel koşulları ve ihlal yoğunluğu nedeniyle Diyarbakır şubesi ayrıca dikkat çekicidir. Bölgesel bir merkez olarak Diyarbakır şubesi, kurumsal güç ve insan kaynağı gibi faktörler dikkate alındığında merkezi yönetim üzerinde ağırlığını hissettirmektedir.

Aradan geçen 20 yıllık zaman diliminde İHD, insan hakları örgütleri arasında en çok devlet baskısı yaşayan ve yöneticileri hakkında en fazla dava açılan örgüt niteliğini korumaktadır. 1992–1999 yılları arasında derneğin genel

⁶ İnsan Haklarını Korumak (İHD pratiği), Hüsnü Öndül, 8 Aralık 2002, http://www.ihd.org.tr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=942

başkanlığını yapan Akın Birdal dernek merkezinde saldırıya uğramış ve ağır yaralanmıştır. Dernek yöneticilerinin de aralarında bulunduğu 14 İHD üyesi hala aydınlatılmayı bekleyen faili meçhul saldırılarda yaşamını yitirmiştir.

Bu gelişmeler örgütün insan hakları mücadelesini motivasyon bakımından etkilediği gibi, örgüt içi duygusal dayanışmayı da güçlendirmiştir.

Hakkında birçok dava açılan Bingöl Şube başkanı Rıdvan Kızgın'ın dernek yöneticileri hakkında yaptığı değerlendirme oldukça manidardır:

“Hani kaplumbağaya sormuşlar, nereye gidiyorsun, hacca gidiyorum diye cevap vermiş. Sen bu yürüyüşle nasıl ulaşabilirsin Hicaz'a diye soran kaplumbağa, kavuşmasam bile bu niyetle bu yolda ölürüm ya! diye cevap vermiş. Akın Birdal, Hüsnü Öndül ve arkadaşları yani insan hakları aktivistlerinin Akın abisi, Hüsnü abisi ve arkadaşları bu yolda ölmenin, bedel ödemenin onuru ile yetinebilen, insan hakları mücadelesinin abidesidirler. 18 yılda 14 mücadele arkadaşlarını faili meçhul bir şekilde yitirdiler. Binlerce kez soruşturmaya, yargılanmaya tabi tutuldular. Gözaltına alındılar, cezaevine girdiler. Silahlı ve fiziki saldırıya uğradılar.”

İHD tarafından hazırlanan çalışma raporlarındaki bilgilere göre derneğin ilk 14 yıllık döneminde resmi makamlar tarafından açılan toplam dava sayısı 300 iken, bu rakam 2003–2006 yılları arasında 450'yi aşmış durumdadır. Bu veriler dikkate alındığında İHD'ye yönelik kamu otoritesi baskısının artarak devam etmekte olduğu söylenebilir⁸.

• *Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)*

İHD yönetimi 1989 yılında aldığı bir karar ile işkence görenlerin tedavisi ve rehabilitasyonu ile uğraşan bir uzmanlık kurumu oluşturmaya karar vermiş ve böylece 30 Aralık 1990 tarihinde İnsan Hakları Vakfı kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ismini alacak olan örgüt, işkence mağdurları için tıbbi destek vermek, fiziksel ve ruhsal rehabilitasyon çalışması ile işkence vakalarını belgelemek amacıyla Ankara, İzmir, Adana, İstanbul ve Diyarbakır'da temsilcilikler açmıştır.

Üye tabanlı bir örgüt olmayan TİHV işkence ile mücadelede önemli bir uzmanlık kurumudur. İşkence ve kötü muamele başvuruları alan ve mağ-

⁷ *İnsan Hakları Bülteni*, İHD Yay., Ankara 2005, Sayı 102.

⁸ İHD 12. Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara 30–31 Ekim 2004.

durların ayrıntılı sağlık raporlarını hazırlayan örgüt aynı zamanda yapılan başvuruları ayrıntılı olarak belgelemektedir. TİHV, işkence ile mücadelede önemli prensiplerin yer aldığı İstanbul Protokolü⁹nün hazırlanmasına rehberlik etmiştir. Vakıf ayrıca 1998 yılından bu yana Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansları'nı düzenlemekte ve toplantı sonuçlarını yayınlamaktadır.

Vakıf başkanı Yavuz Önen, işkenceyle mücadele için yaptıkları faaliyetlere şöyle değinmektedir:

“İşkencenin geriletilmesi için bazı projeler geliştirdik. Yöntemler geliştirdik. Laboratuvar çalışmaları yaptık. Sintigrafi yöntemi ile işkence ve darp izlerini tespit edecek veriler geliştirdik. 12 yıl geçmişi olan izleri bile tespit edebiliyoruz. Ve bütün bunlara dayalı olarak da alternatif raporlar geliştirdik. Bizim alternatif raporlar mahkemelerde kullanıldı.”¹⁰

Vakıf düzenli olarak yıllık raporlar yayınlamakta ve arşiv çalışması yürütmektedir.

- İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUMDER)

İHD'nin üye tabanlı olarak kurumsallaşmaya başladığı dönemde bu kez mensuplarının neredeyse tamamı İslami çevreden oluşan bir başka üye tabanlı insan hakları örgütü; MAZLUMDER kurulmuştur.

1991 yılında Ankara'da kurulan örgüt, ayrımsız ve çifte standartsız bir insan hakları savunuculuğu yapacağını deklare eden “Kim olursa olsun zalime karşı, mazlumdan yana” prensibi ile faaliyetlerine başlamış ve kısa süre içinde ülke çapında şubeler açarak yaygın bir örgütlü mücadeleyi hedeflemiştir.

Derneğin kuruluş öncesinde, ayrıntılı bir teorik çerçeve oluşturulamamış ise de kurucuların beslendikleri kültürün ayrımsız bir insan hakları mücadelesi için elverişli bir zemin oluşturduğu dile getirilmektedir. “Kim olursa olsun zalime karşı, mazlumdan yana” olma ilkesinin ise ideolojik tercihlerin

⁹ İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı, Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Etkili Biçimde Soruşturulması ve Belgelendirilmesi için El Kılavuzu (İstanbul Protokolü) 20 Nisan 2000 tarihinde BM İnsan Hakları Komisyonu üyesi 52 devlet tarafından onaylanmıştır. Protokol ile ayrıntılı bilgi ve Protokol'ün tam metni için: http://www.ttb.org.tr/eweb/istanbul_prot/ist_protokolu.html

¹⁰ Türkiye'de Sivil Hayat, Şeymus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 227, www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16

veya stratejik kaygıların, insan hakları mücadelesinin önüne geçirilemeyeceğini yansıttığı vurgulanmaktadır.

MAZLUMDER ayrımsız bir insan hakları mücadelesi yürütmek ve mazlumlarla dayanışmak gibi iki boyutlu bir çalışma yöntemine sahip bulunmaktadır. 2006–2007 yılları arasında derneğin genel başkanlığını yürüten isimlerden biri olan Ayhan Bilgen, birey ya da grupların sadece kendi haklarını savunmasının insan hakları mücadelesine doğru bir bakış kazandırmadığını ifade etmektedir:

“Kişilerin ve grupların kendi çıkarlarını savunması sadece kendi hakları için mücadele vermesi doğru bir insan hakları perspektifi oturtmasına katkı sağlamıyor. Bu şüphesiz olması gereken ama bu yetmiyor. MAZLUMDER, bunun üzerine ayrıca, sizin gibi inanmayan, sizin gibi düşünmeyen, sizinle aynı etnik kökenden olmayan, aynı dünya görüşünü paylaşmayanların uğradıkları haksızlıkları da kendinize karşı yapılmış bir haksızlık olarak kabul edip aynı yüksek sesle itiraz etmeyi amaçlıyor.”¹¹

MAZLUMDER’in ortaya çıkışını gerektiren koşullar ve ihtiyaçlar tartışılırken dernek yöneticilerinin karşılaştığı sıkça sorulan sorulardan biri “İHD mevcut iken neden MAZLUMDER’e ihtiyaç duyulduğu” sorusudur. Dernek yöneticileri bu soruyu İHD ile rekabetçi bir anlayışla hareket etmediklerini göstermek amacıyla özenle yanıtlamak ihtiyacı hissetmektedir.

Esasen İHD’nin insan haklarının bütüncüllüğü ilkesinden hareketle bir savunuculuk geliştirmeye çalıştığı dönemde kurucu üye profilinin belli bir toplumsal çevreden oluşması ve ihlal başvurularının daha dar bir alanda yoğunlaşması, derneği ister istemez diğer toplumsal kesimlerin insan hakları sorunları ile doğrudan yüzleşmesini zorlaştırmıştır. MAZLUMDER dönemin koşulları içinde yoğun hak ihlalleri yaşayan ve hakları yeterince savunulmayan İslami kesimin sorunlarını sahiplenerek kurulmuş ve doğal olarak bu toplumsal çevrenin şekillendirdiği bir vizyona sahip olmuştur. Başlangıçta İslami kitlenin insan hakları sorunları ile mücadele etse de MAZLUMDER, zamanla diğer birçok alanda yaşanan insan hakları sorunlarıyla da yüzleşmiş ve bu bağlamda İHD’nin yaşadığı gelişme sürecinin bir benzerini kendisi de yaşamıştır.

¹¹ Türkiye’de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 148, <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>.

Bilgen, 1980 askeri darbesinin örgütlü toplulukları dağıtarak tek tipçi bir insan ve toplum profili oluşturmayı amaçladığını ve bu politikanın tüm toplumsal çevreleri etkilediğini belirterek farklılıkların insan hakları mücadelesinde önyargıları kırmak için önemli bir fırsat olduğunu dile getirmektedir:

“Farklıklarımız var. Ama bu farklılara rağmen ortak beklentilerimiz için mücadele etmeliyiz. Bunu belki 1991 yılında MAZLUMDER’i kuranlar iyi niyetli bir temenni olarak ifade ettiler. Ama MAZLUMDER aradan geçen süre içinde yoğun olarak yaşanan hak ihlalleri ile yüzleşince aslında bunun ne anlama geldiğini yaşayarak öğrendi.”¹²

İhlaller üzerinden mağdur savunuculuğu yapan insan hakları örgütlerinin karşılaştığı devlet baskısından MAZLUMDER de çoğu kez etkilenmiştir. Birçok dernek yöneticisi hakkında davalar açılmış, bazı şubeleri keyfi olarak güvenlik güçleri tarafından basılmış ve kapatılmıştır. 28 Şubat 1997’de gerçekleşen “postmodern darbe” sürecinde bu baskının dozu daha da artmıştır.

Ankara 2 No’lu DGM’nin 16.06.1999 tarihli kararına istinaden İçişleri Bakanlığı’nın 80 ilin valiliklerine gönderdiği 18.06.1999 tarihli yazı ile “ülke bütünlüğü ve Cumhuriyet rejimi aleyhine faaliyet gösterdiğine dair bilgi ve delillerin mevcut olduğu anlaşıldığı” iddiasıyla MAZLUMDER’in genel merkez ve şubelerinin aranması yönünde verdiği talimat sonrası, derneğin tüm birimleri ile yöneticilerinin ev ve iş yerleri güvenlik güçleri tarafından aranmış, çok sayıda belge, rapor ve teknik malzemeye el konulmuştur.

MAZLUMDER İzmir Şubesi yöneticilerinden Av. Taner Kılıç, arama kararına yaptığı itirazların reddedilmesi sonucu iç hukuk yollarını tüketerek AİHM’e başvurmuş ve Mahkeme “özel hayatın ihlali” gerekçesiyle Türkiye’yi mahkum etmiştir.

Malatya’da düzenlenen “başörtüsüne özgürlük” yürüyüşünü düzenledikleri gerekçesiyle şube başkanı önce idam cezası istemi ile yargılanmış ardından yasadaki değişiklikler nedeniyle hapis cezasına çarptırılmıştır.

İnsan hakları mücadelesinin doğası gereği en büyük ihlalcı güç olan devletle insan hakları örgütleri sıkça karşı karşıya gelmektedir. Özellikle siyasal nitelikli ihlal vakalarında insan hakları örgütleri kolaylıkla devletin siyasi muhaliflerinin safında görülebilmekte, muhalif güçlerle özdeşleştirilmektedir.

¹² Türkiye’de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 149, <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>.

Derneğin uzun yıllar genel başkanlığını yapan Yılmaz Ensaroğlu'nun vurguladığı gibi devlete karşı mağduru savunmak, insan hakları savunucularının sıkça iç düşmanla, dış düşmanla veya her ikisi ile özdeşleştirilmesi için yeterli gerekçe sayılabilmektedir.

MAZLUMDER ilk kurulduğu yıllardan bugüne kadar Kürt sorunu hakkında çok sayıda araştırma, rapor, basın bildirisi ve yayın hazırlamış ve 28-29 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da aralarında gazeteciler, aydın ve insan hakları aktivistlerinin bulunduğu katılımcılar ile Kürt Sorunu Forumu düzenlemiştir. Bu çalışmalar derneğin sadece belirli bir alanda savunuculuk yapmadığını göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte birtakım milliyetçi-muhafazakâr çevreler derneği "Kürtçülük yapmakla, Kürt sorununa gösterilen ilgiyi Türk dünyasına göstermemekle" suçlamıştır¹³.

Öte yandan uzun yıllar başörtülü öğrencilerin haklarını korumaya ve bu alandaki ihlallerle mücadele etmeye çalışan dernek, çeşitli kesimler tarafından ise "sadece başörtüsü sorunu ile ilgilendiği, insan hakları konularıyla aynı oranda ilgilenmediği" gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Kolektif bir savunuculuk yapabilmek ve insan hakları sorunlarıyla aynı düzeyde ilgilenebilmek oldukça güçtür ve durumu daha da zorlaştıran unsurların başında insan hakları örgütlerinin üye ve gönüllü profilinde görülen tekdüzelik gelmektedir. Din, dil, etnik köken ve cinsiyet dağılımında üye çeşitliliği geliştiği ölçüde kuruluşlar farklı hak kategorileriyle yüzleşmektedir.

• *Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD)*

Barış, demokrasi, eşitlik, çoğulculuk ve insan hakları alanında faaliyet göstermek üzere 1993 yılında yasal hüviyet kazanan Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD) sivil toplum ve hukukun üstünlüğü gibi konularda bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Dernek yaygın ve üye tabanlı bir örgütlenme yerine uzmanlık gerektiren alanlarda profesyonelce hareket etmeyi öngörmektedir. HYD kurucu ve üyeleri büyük ölçüde entelektüeller, gazeteciler, akademisyenler ve aktivistlerden oluşur.

Ekim 1990'da, 80'ler boyunca, bloksuz, silahtan arınmış ve daha geniş bir Avrupa'nın birliği için çalışan bine yakın sivil toplum örgütü temsilcisi tarafından Prag'da kurulan Helsinki Yurttaşlar Meclisi'nin bir uzantısı olan HYD,

¹³ Türkiye'de İnsan Hakları Örgütleri ve Sorunlara Yaklaşımı -Yüksek Lisans Tezi, Ayhan Bilgen, 2006.

devlet-birey ilişkisinin “yurttaşlık” merkezinde geliştirilmesi ve demokratikleşmenin ilerletilmesi konularında çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Uluslararası konferanslar ve aydın buluşmaları derneğin önemli aktivitelerinden kabul edilmektedir. Dernek 2004 yılında TODAİE ile birlikte Ankara’da düzenlediği “İnsan Haklarında Yeni Taktikler Uluslararası Sempozyumu” ile çeşitli ülkelerden çok sayıda insan hakları savunucusunu bir araya getirmiştir.

Azınlık hakları alanında eğitim çalışmaları ve mülteci hakları alanında destek programı bulunan dernek, proje temelli faaliyetlere ağırlık vermektedir. Uluslararası ilişkileri gelişmiş bir örgüt olan HYD, Balkanlar’da barışın sağlanması için uluslararası kuruluşlarla dayanışma içindedir.

- *İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD)*

İnsan hakları konusunda uzun yıllar çeşitli rollerde sorumluluk üstlenmiş hukukçular, akademisyenler ve aktivistlerin bir araya gelerek temellerini attığı İnsan Hakları Gündemi Derneği (İHGD) 2003 yılında İzmir’de kurulmuş ve insan haklarını her türlü ideolojinin üzerinde evrensel bir değer olarak tanımlamıştır.

Derneğin genel başkanlığını yürüten Orhan Kemal Cengiz, İHGD’nin İzmir merkezli olmasına rağmen yerel bir hareket olmadığını ifade ederek, yerel düzeyde geliştirilen insan hakları araçlarını, taktik ve stratejileri yakın coğrafyadaki bölgelere taşıyarak bu araçların sürdürülebilir ve yenilenebilir özellik kazanmalarını amaçladıklarını belirtmektedir.

Cengiz’in dikkat çeken yorumuna göre dernek, diğer insan hakları yapıları ile rekabet etmek yerine onların bıraktığı boşluğu doldurmak gibi bir misyonu da üstlenmektedir.

“Türkiye’de kitlesel insan hakları örgütleri büyük başarılarla bulundu. Ama daha farklı çalışan örgütlere de ihtiyaç var. İHGD kendini insan hakları derneklerine alternatif görmüyor. Onlara eğer mümkünse alt yapısal destek sunmayı amaçlıyor. Daha önce Türkiye’nin gündeminde olmayan Ulusal İnsan Hakları Kurumu, Uluslararası Ceza Mahkemesi, çocuk hakları gibi konuları gündeme taşımayı amaçlıyor.”¹⁴

¹⁴ Türkiye’de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay. Ankara 2005 s. 103 http://www.stgm.org.tr/docs/1192020576Turkiyede_sivil_hayat.pdf

Üye tabanlı bir hareket olmamakla birlikte dernek, belirlediği çalışma alanlarında üretken olmak isteyen aktivistlere kurumsal kimlik taşımadan da fırsatlar sunmaya çalışan, esnek yapılanma modeli ile de diğer örgütlerden ayrılan bir özellik taşımaktadır.

Dernek insan haklarının ilerletilmesi için taktik ve stratejiler üretmek ve bunları Türkiye'nin komşu ülkelerine sürdürülebilir modeller olarak taşımak iddiasıyla da ulusal insan hakları örgütlerinden farklı bir hedefi bulunduğunu göstermektedir. Nitekim dernek yöneticilerinin önce Azerbaycan'da hukukçular ile yaptığı toplantılar ve ardında 2006 yılında Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova'daki BM ve AGİT misyonları ile insan hakları örgütlerini kapsayan çalışma ziyareti, derneğin bölgesel bir hareket olma iddiasının pratiğe dökülmekte olduğunu yansıtmaktadır¹⁵.

İHGĐ, çeşitli hedef gruplarına yönelik olarak insan hakları eğitimi programlarını Türkiye'nin çeşitli kentlerinde sürdürmekte, tematik insan hakları alanlarına ilişkin yayın faaliyetlerinde bulunmaktadır.

• *Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Türkiye Şubesi*

Uluslararası niteliğe sahip ve dünyada yaklaşık 140 ülkede faaliyet gösteren bir üye tabanlı insan hakları kuruluşu olan Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Türkiye'de 2002 yılında tüzel kişilik kazanmıştır. Merkezi İstanbul'da bulunan örgütün toplam 7 ilde yerel çalışma grupları mevcuttur.

UAÖ'nün tüm şubeleri ve çalışma grupları örgütün uluslararası insan hakları stratejisine ve kurumsal ilkelerine uygun faaliyet göstermek zorundadır. Bu kuralların biri de üyelerinin kendi ülkelerinde bireysel vaka merkezli çalışmalarını engelleyen "kendi ülkende çalışmama" kuralıdır. Mülteci vakalarında yapılan çalışmalar ise bu kural için istisna oluşturmaktadır.

2004–2008 döneminde UAÖ Türkiye Şubesi başkanlığını yürüten Levent Korkut, örgütün insan hakları ihlallerini takip eden, acil durumlarda ilgili devletlere karşı acil eylem çağrılarında bulunan, hem aktivist hem araştırmacı hem de uluslararası hukukun oluşmasına yardımcı olan ve uluslararası sözleşmelerin yapımında sivil toplumu harekete geçiren bir özellik taşıdığını ifade etmektedir.

Korkut, UAÖ Türkiye Şubesi'nin yasaların yapımında, insan haklarıyla ilgili kurumların oluşmasında ve insan hakları sözleşmelerinin onaylanma-

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. <http://rightsagenda.org/main.php?id=260>

sında Türk hükümetine yönelik lobi çalışmaları yaptığını ayrıca insan hakları eğitimine ağırlık verdiklerini belirtmektedir¹⁶.

- ***İnsan Hakları Araştırmaları Derneği (İHAD)***

Diğer örgütlere göre kurumsallaşması yakın dönemde gerçekleşen bir insan hakları örgütü olan İHAD (İnsan Hakları Araştırmaları Derneği) insan hakları çevresinden deneyimli aktivistlerin bir araya gelmesiyle 2006 yılında Ankara'da kurulmuştur. İHAD insan hakları alanında daha çok araştırma, eğitim, izleme, raporlama ve saha çalışmalarına yoğunlaşmaktadır.

İHAD, hükümetlerden ve siyasi partilerden bağımsız bir hareket olarak kişisel, siyasal, ekonomik ve kültürel haklar ile ayrımcılığın önlenmesi, mülteci ve azınlık hakları konularında faaliyet göstermektedir.

- ***İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP)***

Önde gelen insan hakları örgütlerinin bir araya gelerek oluşturdukları İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD), İnsan Hakları Derneği (İHD), İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER) ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi tarafından kurulmuştur.

İnsan Hakları Ortak Platformu, Türkiye'de insan hak ve özgürlükleri ve demokrasinin geliştirilmesi alanında çalışan dört insan hakları örgütünün oluşturduğu bağımsız bir paylaşım ortamı şeklinde faaliyet göstermektedir. Platformun çalışması, üyelerinin etkinliklerini ve çabalarını tamamlayıcı ve güçlendiricidir. Platform, belirli konular üzerinde geliştirilen ortak tutumları yaygınlaştırmaya çalışmakta ve kampanyalar, eğitim programları, düzenli toplantılar, konferans ve seminerler yoluyla hem demokratik kamuoyunun hem de kanun yapıcı ve uygulayıcılarının gündemine getirmeye çalışmaktadır.

Platformun çalışması üye örgütlerin hepsine açık olan çalışma grupları üzerinden yürütülür. Çalışma grupları, Platform'un belirlediği stratejik amaçlara uygun olarak çalışma alanlarını, yürütülüş biçimlerini ve zamanını belirler. Çalışma grupları çalışmalarında her üye örgütün görüşlerinin temsil edilmesini güvence altına alır¹⁷.

¹⁶ Türkiye'de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 267, <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>

¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. http://ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=26

2- İnsan Hakları Hukuku Bağlamında İnsan Hakları Hareketi

a) İnsan Hakları Algısındaki Çeşitlilik

İnsan hakları örgütlerinin kuruluş bildirgelerinde ya da vizyon-misyon belgelerinde bütüncül ve ayrımsız bir insan hakları anlayışı ile savunuculuk yapılıması, insan hakları değerlerinin her türlü siyasi ve ideolojik kaygının üzerinde evrensel bir değer olarak algılanması, ortak temel ilkeler olarak yer almaktadır.

Bununla birlikte uygulama sürecinde özellikle mağdurlar üzerinden savunuculuk yapmakta olan üye tabanlı örgütlerde toplumun belli çevrelerinden gelen siyasi grupların ya da inanç topluluklarının beklentileri, kurumsal açıdan insan haklarının farklı şekillerde algılanmasına zemin hazırlamaktadır. İnsan haklarına bakış ve yaklaşımlardaki farklılıklar bir süre sonra kişisel fikir, inanç ve düşünce biçimlerinin öne çıkmasına ve insan hakları anlayışının bu önceliklere göre şekillenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu tür yapılarda üye ve gönüllülerin sosyal hayatlarını şekillendiren siyasi veya dini anlayış, hatta belirli bir etnik kökene mensubiyeti olanların sosyolojik durumu, kurumsal insan hakları perspektifinin oluşumunu ve örgütsel hareketin seyrini doğrudan etkileyebilmektedir.

İnsan haklarının algılanmasında yaşanan farklılıklar doğal olarak insan haklarının temellendirildiği kavramsal altyapıyı ve bu yapının şekillendirdiği perspektif ve söylemi yakından ilgilendirmektedir.

Uzun yıllar insan hakları savunuculuğu yapan ve aynı zamanda kurumsal yöneticilik deneyimi bulunan aktivistler, örgütsel kimliği meydana getiren ve sosyal çeşitliliği körelten bu durumu eleştirmekte ve insan haklarının bütünselliğine zarar verildiğini düşünmektedir. İHD İstanbul Şube başkanlığı yapan Eren Keskin bu düşünceyi açık olarak dile getirmektedir.

“Biz hep büyük sloganların arkasına saklanarak iş yaptık yıllarca. Sadece biz solcular, Kürtler gözaltına alınıp işkence görüyor zannediyoruz. Halbuki şimdi artık devrimcilere, solculara, Kürtlere sistemli işkence yapılmıyor. AB süreciyle ve hak arama bilincinin artmasıyla yöntem değişikliğine gittiler. Ama solcu ya da örgütlü olmayan insanlar daha kolay hedef haline geliyorlar: Festus Okey öldürüldü. Travesti ve transseksüeller korkunç işkence görüyor-

lar. Bu toplumun çoğunluğu bunu onaylıyor. Bizim yanlısımız şu oldu: Biz sadece bizim gibi olanlar, karşı çıkanlar bu baskıları yaşıyormuş gibi davrandık. Oysaki sokakta yürüyen her insanın başına da gelebilecek bir şey bu. Bu, hem solun hem de insan hakları savunucularının bir handikapı.”¹⁸

İnsan haklarının algılanmasındaki farklılıkların ilk etapta insan haklarına ilişkin kavramsal altyapıyı doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür. Sonraki durumda kavramın içeriğine ilişkin yapılan temellendirme biçimleri ve analizler de örgütsel insan hakları perspektifi ve insan hakları söylemini şekillendirmektedir.

Kendi örgütünün yeni hak taleplerini gündeme getirmesinin, insan hakları mücadelesinde evrenselliği yakalamasının ve yeni perspektifler geliştirmesinin zamanı geldiğine inanan İHD yöneticisi Emir Ali Türkmen beklentilerini şöyle ifade etmektedir:

“Son genel kurulda İHD, tarihsel gelişimi içinde benimsediği ilkesel yaklaşımlarını tüzüğüne ‘amaç ve ilkeler’ olarak kaydetmekle yeni ve önemli bir adım attı. Bu, insan hakları savunucularını ilkesel ve etik bir yükümlülük altına sokmak bakımından çok anlamlıdır. Böylelikle İHD üyeliğinin ve insan hakları savunuculuğunun, herhangi bir solcu ya da sol çevre olarak herhangi bir ‘demokratik kitle örgütünde’ kalabalık oluşturma işlevinden farklılaşması gerekecek. İHD üyelerinin ve insan hakları savunucularının gerçekten insan hakları savunucusu olmaları ve bunun sorgulanabilir olması gerekecek. Bu değerlerin İHD üyeleri tarafından bir bütün olarak ne kadar benimsenip içselleştirdiğine ilişkin bir sınavdır bu.”¹⁹

b) Kavramsal Altyapı

Türkiye’de savunuculuk yapan çevreler, insan haklarının kavramsal olarak temellendirilmesi ve tanımlanmasında felsefi ve siyasi tartışmalardan yararlanmaktadır. Esasen insan haklarının kökeninde doğal/ilahi hukuk bulunduğu inananlar olduğu gibi aksine insan haklarının evrimci gelişimin ürünü olduğunu benimseyen ya da pozitivist yaklaşımla temellendiren çevreler de mevcuttur.

¹⁸ Sivil Anayasa Tartışmaları ve İnsan Hakları Hareketi Üzerine Eren Keskin’le Söyleşi, daha geniş bilgi için bkz. <http://feminisite.net>

¹⁹ Bizim Sol ve İnsan Hakları, Emir Ali Türkmen, Birikim Yay., Sayı 165, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=150&dyid=457> - 118k

İnsan haklarının kaynağına ve niteliğine dair farklı değerlendirmelerin aynı şekilde savunucuların siyasi görüş ve dini inançlardan önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir.

Kavramın anlam ve değeri üzerinden üstün bir ahlaki kriter olarak benimsenmesi yönündeki mutabakatın, insan haklarının muhtevasını oluşturan felsefi temeller konusunda gösterilmesi ise her zaman söz konusu olmamaktadır.

Bununla birlikte insan haklarının kaynağına ilişkin farklı görüşlerin bulunuyor olması, pratikte ayrımsız bir insan hakları anlayışının uygulanmasına her zaman engel teşkil etmez. Ancak söz konusu farklı görüşler çoğu kez insan hakları örgütlerinde kümeleşmelere ve ideolojik tartışmalara yol açmaktadır. Bu durum bir süre sonra üyelerin “Biz bu derneği neden kurduk” sorularıyla özeleştiri boyutuna taşındığı gibi “Dernek elden gidiyor” şeklinde farklılıklara tahammülü zorlaştıran kuşkucu tutumlara da kapı aralayabilmektedir.

Kuruluşundan bu yana uzun bir süre geçmesine rağmen MAZLUMDER bünyesinde insan haklarının felsefi temellerine ilişkin genel bir tartışmanın yaşanıyor olması dikkat çekicidir. Örgüt içinde insanın “haklarına” yaradılış ile sahip olduğu ve dolayısıyla kaynağını ilahi hukuktan aldığı görüşü temel bir görüştür. Bu temellendirmenin inanç ekseninde yapıyor olması, derneğin insan hakları mücadelesini “İslami” kaygılar gözeterek sadece inanç mensupları üzerinden sürdüreceği anlamına gelmeyeceği gibi dernek bünyesinde farklı inanç ve düşünce gruplarından bireylerin bulunamayacağı anlamına da gelmemektedir. Nitekim bir dönem derneğin genel başkan yardımcılığı görevini yürüten Şinasi Haznedar gibi farklı siyasi yelpazedeki gelen veya insan haklarını farklı teorilerle benimseyerek dernek içinde hak savunuculuğu yapan üye ve yöneticiler mevcuttur.

Bununla birlikte MAZLUMDER mensuplarının bir şekilde tarifini yaptıkları insan haklarının içeriğini hangi terimlerle dolduracakları ve hangi referanslarla ayrımsız ve çifte standartsız bir savunuculuk yapacakları noktasında görüş farklılıkları oluşmuştur. Dini referanslara dayanarak bir vizyon öneren ve bu referanslarla savunuculuk yapılmasını isteyen görüş sahipleri olduğu gibi insan haklarının ve insan haklarını koruyucu mekanizmaların (sözleşmeler, komisyonlar, mahkemeler) batı kültürü içinde geliştiğinden hareketle batılı referansların da göz ardı edilemeyeceğini savunan görüş sahipleri de bulunmaktadır.

MAZLUMDER'in resmi internet sitesinde derneğin tanıtımı için hazırlanan metinde, insan haklarının evrenselliğine vurgu yapılmakta, insan haklarının kaynağında doğal/ilahi hukukun bulunduğu belirtilmektedir. İnsan haklarının uluslararası ilişkilerde pazarlık malzemesi yapılması ve bu alana ilişkin kavramsal modellerin batıda çizilen çerçeve ile sınırlı tutulması eleştirilmektedir.

Batının çoğu kez insan haklarının sadece kendi kültüründe bulunduğunu iddia etmesi ve bu yüzden başka kültürlerle sahip ülkelere müdahale hakkını kendinde görmesinin kabul edilemeyeceği belirtilen yazıda insan hakları değerlerinin kötüye kullanılmasının onun evrensel niteliğini değiştiremeyeceği savunulmaktadır²⁰.

Derneğin yerel yapıları içinde kurumsal kapasite bakımından en güçlü şube sayılan İstanbul Şubesi ise insan haklarının referans kaynağı olarak İslam tarihinde önemli bir yeri bulunan Hılfu'l-Fudul (Erdemliler Hareketi) oluşumunu kabul etmektedir.

Buna göre insanın insan olarak yaratılmasıyla doğuştan haklarına sahip olduğuna ve bu hakları hiçbir gücün hiçbir gerekçeyle ortadan kaldıramayacağına değinilmektedir²¹.

Kimi zaman insan hakları örgütlerinde üye ya da gönüllüler arasındaki görüş farklılıkları tartışmayı zemininden çıkaran ve kurum içinde muhalif gruplaşmaların oluşmasına yol açan boyutlara ulaşabilmektedir. Örgütlerde yaşanan bu farklılıklar, yapısal sorunları gün yüzüne çıkarmakla birlikte, bu tür oluşumların doğal karşılanması mümkün olduğu gibi nedenleri üzerinde de gerçekçi analizler yapmak gerekmektedir.

MAZLUMDER açısından bakıldığında derneğin insan hakları vizyonunu şekillendirecek değerler kurumsal düzeyde tartışılmaktadır.

“İslami kimliğini örtmeye ve İslami söylemleri dışlamaya çalışan mevcut MAZLUMDER yönetimi cevap vermelidir. Hak ve özgürlüklerin sınırını belirleyen beşeri hukuk mudur, yoksa vahyin bildirimleri midir?”²²

²⁰ MAZLUMDER web sitesi, <http://www.mazlumder.org.tr/sayfa.asp?sayfaID=5>

²¹ MAZLUMDER İstanbul Şubesi web sitesi, <http://www.mazlumderistanbul.org/default.asp?sayfa=misyonumuz>

²² MAZLUMDER'in Dönüşüm Serüveni, Mehmet Pamak, Haksöz Dergisi, İstanbul 2005

Bu sorulara verilebilecek yanıtlar aslında derneğin insan hakları mücadelesine hangi yönde ve ne tür araçlarla devam edeceğini de gösterebilmesi bakımından önemlidir.

Derneğin uzun süre genel başkanlığını yürüten Yılmaz Ensaroğlu, insan haklarının temellendirilmesi ve MAZLUMDER'in insan hakları anlayışı üzerine önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır:

*“Kurulduğu günden bu yana MAZLUMDER'in insan haklarını anlama biçimi ve savunma yöntemi sahip olduğu insan hakları ahlakına dayanmaktadır. Bu ahlakın temel ilkesi adalettir. Bireysel ve toplumsal yaşamın her alanında adaletin hakim kılınmaya çalışılması, insan hakları mücadelesinde de ilkeli olmayı gerektirir. Adil olmak, insan olarak sahip olduğumuz değerleri, başkalarına karşı savunabilmemizin ve haklarımız ihlal edildiğinde tüm insanları bize destek olmaya çağırabilmemizin de ahlaki meşruiyetini sağlar.”*²³

Bu bağlamda, insan haklarının tanımlanmasında politik ve ideolojik yaklaşımlara itibar edilmemesi gerektiğini aksi halde sağlıklı bir insan hakları savunuculuğu yapılamayacağını dile getiren İHGD Başkanı Orhan Kemal Cengiz, insan haklarının bizzat kendisini referans olarak yetecek bir değer olarak değerlendirmektedir:

*“İnsan haklarını kendi ideolojik profilinden yola çıkarak tanımlayamaya çalışanlara sıcak bakmıyoruz. Bizim için çok önemli noktalar var. İnsan haklarını temel referans olarak alması, insan haklarını başka bir referanstan hareketle tanımlamamaya çalışması çok önemli...”*²⁴

Aynı şekilde, 12 Eylül'ün yarattığı depremin şokunu üzerlerinden atabilmek için dayanışmaya ihtiyacı olan sol çevrelerin İHD çatısı altında buluşmaları bir süre sonra bu çevrelerin gerçekte insan haklarını “araçsal” gördüklerini ve İHD'ye parti işlevi yüklemeye çalıştıkları yönündeki eleştirileri güçlendirmiştir. Solun kendi siyasal geçmişini ve ideolojisini bir bütün olarak sorgulayamadığını belirten Emir Ali Türkmen bu durumun derneğin insan hakları yaklaşımını da olumsuz yönde etkilediğine dikkat çekmiştir:

“İHD'ye gelen sol politik çevreler, insan hakları mücadelesine inandıkları için değil, fazlaca araçları ve imkânları da olmadığından, hayata tutunabil-

²³ Tamamlanmamış Bir Değer: İnsan Hakları, Yılmaz Ensaroğlu, Şehir Yay. İstanbul, s. 188,

²⁴ Türkiye'de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 103 <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>

menin, politika üretebilmenin zemini olarak gördükleri için buradaydılar. İnsan hakları kavramı solun gündemine, esasen 12 Eylül sonrasında, zorunluluklara bağlı bu yöneliş içinde girdi.”²⁵

Derneğin tabanını oluşturan sol çevrelerin kendi içinde devam eden tartışmalar bir süre sonra insan haklarına yaklaşımda iki farklı anlayışın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan ilki, insan haklarının gelişmesi ve korunması için insan hakları savunucularının çifte standarttan arınmış olması gerektiğine inanan, insan haklarının yalnızca hukukî olarak değil aynı zamanda etik bir değer olarak, “her zaman, her yerde, herkes için” savunulması gerektiğini dile getiren yaklaşımdır. İkinci anlayış ise, insan haklarını sosyalist mücadelenin sadece taktik bir imkan ve aracı olarak kullanmayı öngören ve insan hakları mücadelesini burjuva hakları mücadelesi olarak algılayan yaklaşımdır.

“Bu dönemde insan hakları mücadelesi sol için bir “araç”, bir “taktik mevzi” idi. Bu ülkede insan hakları mücadelesinin ve düşüncesinin kendine özgü bir söylemi ve kadroları - daha önceden de- yoktu ve sosyalistler de insan hakları savunuculuğunu adeta mağduriyetlerinden dolayı üstlenmişlerdi.”²⁶

Emir Ali Türkmen’e göre, sol çevrelerin insan haklarına bakışı oldukça karmaşık ve kendi içinde tutarlı olmadığı gibi İHD içinde bu tür ikircikli yaklaşımlara sahip bireylerin varlığı nitelikli bir hak savunuculuğu yapılmasına da zarar vermektedir:

“Ölüm cezasına karşı çıkmayan, “İşkenceciyi asmayıp da besleyecek miyiz?” düşüncesini sol adına ileri süren, İHD’nin genel kurulunda kürsüde “devrimci şiddeti” savunurken her türlü şiddete karşı çıkmanın “burjuva safsatası” olduğunu söyleyip, kendisini “devrimci insan hakları savunucusu” olarak tanımlayanların konumunu nasıl tanımlamak gerekir?”²⁷

İnsan hakları örgütleri arasında özellikle üye tabanlı iki büyük örgütte yaşanan kavramsal çerçeve tartışmalarının uzunca bir süredir devam ediyor olması aynı zamanda kurumların kendilerini gelişen şartlara göre yeniden

²⁵ Bizim Sol ve İnsan Hakları, Emir Ali Türkmen, Birikim Dergisi, Sayı 165, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=150&dyid=457> - 118k

²⁶ Bizim Sol ve İnsan Hakları, Emir Ali Türkmen, Birikim Dergisi, Sayı 165, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=150&dyid=457> - 118k

²⁷ Bizim Sol ve İnsan Hakları, Emir Ali Türkmen, Birikim Dergisi, Sayı 165, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=150&dyid=457> - 118k

düzenleme ve tanımlama sürecini başlatması açısından yararlı olmaktadır. Zira insan hakları mücadelesi sürekli olarak yenilenen dinamik bir süreçtir ve insan hakları örgütlerinin de bu dinamizmden uzak kalmaları düşünülemez.

Kavramsal çerçevenin oluşumunu etkileyen unsurlar arasında insan hakları bilgisi açısından savunucular arasındaki farklılıkları dikkate almak gerekir. İnsan hakları hukukuna dair standartların ya da temel sözleşme, protokol ve yönetmeliklerin biliniyor olması, savunucuları kendilerini güçlü hissetmelerini sağlayacağı gibi, temel kavramlarda bilgi yetersizliği savunucuların daha pasif durmalarına ve kendilerini zayıf hissetmelerine neden olmaktadır.

c) Perspektif ve Dil Sorunu

İnsan hakları anlayışını oluşturan kavramsal mutabakatın ve insan haklarının kaynağına ilişkin ortak yaklaşımın bulunması, kurumsal perspektif ve resmi bir dil veya söylemin oluşturulması için gereklidir. İnsan hakları savunuculuğunun tutarlı ve ikna edici olabilmesi kullanılan dilin özelliği ile yakından ilgilidir.

Bununla birlikte insan hakları kavramının farklı yorumlanması bölgesel faktörlerden kaynaklanabileceği gibi hak ihlallerinin öncelik sırasına göre listelenmesinden de kaynaklanabilmektedir. İnsan haklarını dil, din, ırk, cinsiyet ve diğer farklılıklara bakmaksızın herkes için savunmak söz konusu olduğunda insan hakları kurumlarının ortak bir perspektif oluşturmaya ihtiyaçları vardır. Ancak bu şekilde insan haklarını ayrımsız, siyasi ve ideolojik kaygıların üzerinde tutmak mümkün olacaktır.

İnsan haklarının ayrımsız ve hiçbir fark gözetmeksizin tüm insanlara ait olduğu yönündeki yaklaşım, savunucuların ancak bir hakkı diğerine tercih etmeyecek bilgi donanımına sahip olmalarıyla anlamlı hale gelmektedir. Dolayısıyla savunucuların savundukları ilkeleri içselleştirmeleri ve bu bilgiyi kendi öznel alanlarında sergileyebilmeleri insan hakları mücadelesinin tutarlılığı açısından son derece önemlidir.

Savunucular insan haklarını tanımlama biçimlerine göre bir dil kullanmaktadır. Kullanılan dil ile insan hakları perspektifi birbiri ile yakından ilişkilidir. İnsan hakları örgütlerinde üyelerin bir kısmının benimsediği dil ile diğerlerinin kullandıkları dil arasında birtakım farklılıkların yaşanabiliyor

olması bunun her zaman bir sorun olduğu anlamını taşımamaktadır. Ancak bu farklılıkların bir süre sonra kurumsal tutarlılığı olumsuz şekilde etkileyecek boyutlara ulaşmamasına dikkat etmek gerekmektedir.

“İnsan hakları örgütleri, söylemlerinin kuşatıcılığı ve çifte standartsız bir mücadele gibi konularda, sürekli kendilerini gözden geçirmek durumundadırlar. İnsan hakları örgütleri, hak ihlaline uğrayan birey ya da toplulukların yanında olmak; ancak onlarla özdeşleşmemek zorundadırlar. Aynı şekilde hak ihlalini yapanların da hak ihlaline uğrayanların da kimliğine bakmaksızın tavır almayı başarmalıdırlar.”²⁸

Bununla birlikte insan hakları örgütlerinin sorunlara yaklaşımlarıyla ilgili gerçekleştirdikleri faaliyetler dizinine bakarak kurumsal insan hakları mücadelesinin ne oranda tutarlı, önyargısız ve çifte standartsız olarak yürütüldüğünü görmek mümkün olabilmektedir. İnsan hakları örgütlerinin kullandıkları dil aynı zamanda bireysel ve grupsal tercihlere saygının bir ifadesini yansıtmalı, birey ve gruplar kendilerini nasıl adlandırıyor ve ifade ediyorsa öyle adlandırmalı ve olumsuz çağrışımlar uyandıracak kavramlar kullanılmamalıdır.

Buna dair bir örnek olarak, MAZLUMDER tarafından oluşturulan inanç özgürlüğü platformları gösterilebilir. Bu platformlar sadece Müslüman kesimin inanç özgürlüğü sorunları ile ilgili değil; aynı zamanda dini azınlıkların da inanç özgürlüğü sorunlarıyla ilgilenmek üzere kurulmuştur.

Derneğin yazılı metinlerde deklare edilen bütüncül insan hakları anlayışının doğal bir tezahürü olan bu yaklaşım süreç içerisinde ister istemez Müslüman kamuoyunun en ciddi inanç sorunlarından biri haline gelen başörtüsü yasağına odaklanmış ve etkinliklerin büyük bölümü başörtüsü yasağının kaldırılması çerçevesinde düzenlenmiştir. Bir süre sonra dernek yönetimi içinde inanç özgürlüğü platformlarının tekdüzeliği eleştirilmiş ve kuşatıcı bir perspektifin sağlanması talep edilmiş ise de üye ve gönüllüler bu uyarıları çok fazla dikkate almadan başörtüsüne özgürlük mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Açıktır ki savunuculukta çeşitliliği baz almayan yaklaşımlar, yazılı ve görsel basında yer alan önyargıların da sayesinde kamuoyunun önemli bir bölümünde derneğe yönelik zaten var olan “Bu dernek sadece başörtülülerin hakları için mücadele eder” algısını daha da güçlendirmektedir.

²⁸ İnsan Hakları Savunucularının Sorunları ve Çözüm Önerileri, Yılmaz Ensaroğlu, http://www.mazlumder.org.tr/haber_detay.asp?haberID=227

Ensaroğlu, insan haklarında perspektif sorununun sadece başörtüsü sorunu ve Kürt sorunu ekseninde değil, hemen hemen tüm insan hakları sorunlarının ele alınmasında da geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak en çarpıcı ve dolayısıyla belki de en dramatik örneklerin, temelde en geniş mağdur kompozisyonuna sahip olan bu iki sorun çevresinde belirginleşmekte olduğuna da dikkat çekmektedir:

“Nedir bu perspektif sorunu? Bu sorun, öncelikle insan haklarının gereği gibi anlaşılmasını, buna bağlı olarak da ayrımsız bir biçimde herkes için savunulmasını ve devletin bu hakları tanıyıp onlara uymasının talep edilmesini güçleştiren, engelleyen ve sonuçta kolektif bir insan hakları mücadelesini sıkça başarısızlığa uğratan bir ruh halinin ve bir yaklaşım tarzının varlığıdır. Bu perspektif sorunu, çok çeşitli alanlarda, çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmekte ve tartışma konusu alandaki ihlallerin ortadan kaldırılması bir yana, çok kere ihlallerin ihlal olarak görülmesini bile engelleyebilmektedir. Bu perspektif hatasının farklı somutlaşma biçimleri esas itibarıyla, kurulduğu günden bugüne Türkiye’nin gündeminden eksik olmayan iki temel sorun, Kürt sorunu ve İslam sorunudur.”²⁹

28–29 Kasım 1992 tarihleri arasında Ankara’da gerçekleştirilen Kürt sorunu konulu forum, MAZLUMDER’in Kürt sorununa gösterdiği ilgi ve önemin fark edilmesini sağlaması bakımından önemlidir. Sempozyum katılımcılarının önemli bir bölümünün dini kimlikleri ile ön planda olan Kürt kökenli isimlerden oluşması bir yana, forumun sonuç bildirisinde dikkat çeken ifadelerde, sorunun çözümünde ortak paydanın Müslümanlık ve ümmet bilinci olduğu tarif edilmektedir³⁰.

1990’lı yılların başında, Kürt sorunu gibi çok yönlü bir meselenin özellikle sosyo-kültürel boyutları açısından değerlendirildiğinde Kürt halkının sahip olduğu dini değerlerin birleştirici bir rolü bulunduğuna ve barış ortamının oluşmasına katkı yapacağına dair inanç güçlü bir şekilde dillendirilirken, aradan geçen uzun dönem içinde MAZLUMDER’in Kürt sorununa insan hakları bağlamında daha geniş bir bakış açısı ile yaklaşım gösterdiği, çatışan tarafların yolaçtığı şiddet ve insan hakları ihlallerine karşı olabildiğince tarafsız ve insan hakları hukuku bağlamında bir söylem geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.

²⁹ İnsan Haklarının Tartışılmasında Perspektif Sorunu, Yılmaz Ensaroğlu, <http://www.mazlumder.org/sayfa.asp?sayfaID=4>

³⁰ MAZLUMDER Kürt Sorunu Forumu, Sor Yay. Ankara 1993.

Savunuculuk her zaman zahmetli ve güç koşullarda yapılan bir eylemdir. PKK tarafından kaçırılarak esir alınan askerlerin geri getirilmesi çabası nedeniyle çeşitli kesimler tarafından MAZLUMDER hakkında “PKK ile işbirliği yapıldığı” propagandası ve ardından bu çabayı gerçekleştirenler hakkında dava açılması, insan hakları örgütlerinin sıkça karşılaştığı medya destekli yargısız infaz örneklerinden sadece biridir.

Kürt sorununun savaş ve şiddetten beslenen bir sorun haline gelmiş olması, çözümü de güçleştirmekte ve çatışmalar devam ettikçe karşılıklı can kayıplarının artmasının da sebep olduğu milliyetçilik-karşı milliyetçilik dalgası yayılmaktadır. Bu durumda yaşanan şiddeti ve hak ihlallerini tarafsız ve insan hakları hukuku çerçevesinde değerlendirmek bir insan hakları örgütü için son derece önemlidir.

Bu anlamda Eren Keskin, şiddeti savunan grupların insan hakları savunucularını nasıl etkilediğine ilişkin duygularını ifade ederken aynı zamanda bu konuda objektif yaklaşımlar sergilemenin ne denli güç olduğunu da açıklamaktadır:

“Ben adı İHD ile anılan birkaç insandan biriyim; ama artık geri çekildim. Ben karşıma gelen bilmem ne örgütünün merkez komitesi yöneticisiyle insan hakları hareketi içinde çalışmak istemiyorum. Onun seçimine saygı duyarım. Ben onun hakları için canımı bile verebilirim. Bunun örneklerini de yaşadık. Bu ayrı bir şey. Ama insan hakları hareketi bağımsız olmalı; hiçbir örgütün orada bir dayatması olmamalı. Bu olduğu anda o hareket insan hakları hareketi olmaktan çıkıyor. Daha önceki yıllarda çok açık dile getiremediğimiz temel sorunun bu olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden bağımsız insan hakları savunucuları kaçıyorlar.”³¹

İHD, geçmişten bugüne yaşadığı kurumsal değişim süreci içinde Kürt sorunu ve bu sorunun çözümüne ilişkin önermelerinde çalkantılı bir süreçten geçmektedir. Resmi devlet politikalarının kıyasıya eleştirildiği ve devlet kaynaklı şiddetin sonlanması için yapılan çağrılar bir yana, PKK tarafından gerçekleştirilen şiddet eylemleri ve bu eylemlerin yol açtığı hak ihlallerine yeterince açık ve somut bir tepki verilemediği yönündeki tepkiler dikkat çekicidir.

³¹ Sivil Anayasa Tartışmaları ve İnsan Hakları Hareketi Üzerine Eren Keskin’le Söyleşi, <http://feminisite.net>

Eren Keskin'in açıkça belirttiği gibi İHD bünyesinde birtakım örgütsel kimlikleri ile aynı zamanda hak savunuculuğu yapmaya çalışan çevrelerin varlığından dernek üyeleriyle birlikte yöneticilerin de rahatsızlık duyduğuna vurgu yapılması önemli bir sorunun varlığına işaret etmektedir.

Ayhan Bilgen ise, farklı etnik kültür ve kimliklerin bir bölümünün devlet tarafından tehdit olarak algılanmadığını ve bu yüzden meşru kabul edildiğini oysa gayrimüslimlerin, Alevilerin ve Kürtlerin birer tehdit olarak değerlendirilerek baskı ve dayatmalarla karşılaştıklarını belirtmektedir.

Bilgen ayrıca devletin bu politikasını İslam'ı kullanarak sürdürdüğünü ve Müslümanların büyük çoğunluğunun devletin İslam üzerinden belli etnik ve dini azınlık gruplarını baskı altına tutmasından memnun olduklarını iddia etmektedir:

“İslam'ın, kimlikleri, farklılıkları, dilleri reddeden bir algılama gibi servis edilmesi tam bir dayatmacı, 'faşizan' din anlayışını getirir. Aslında bunlar, 'çalmayacaksın, öldürmeyeceksin, zulme boyun eğmeyeceksin, güçlüden yana olup zayıfa sırt çevirmeyeceksin' gibi dinin amaçlarını mı ön plana çıkarıyorlar, yoksa kazanç getiren, güçlüden yana olan kimliklerini mi dinle meşrulaştırıyorlar? İkincisini yapıyorlar. Devlet ve İslam'ı entegre eden bu kimlik, sadece milliyetçi Müslümanların değil, Türkiye'deki Müslümanların büyük çoğunluğunun hoşuna gidiyor. Türkiye'de, devletin İslam'la barışıp, entegre olup, diğer kimlikleri bastırmasını hoş karşılayan tehlikeli bir Müslüman kimliği var.

Alevi'nin, gayrimüslimin varlığını kabullenmeyen, zorunlu din derslerinden memnun olan, cemevi konusunu sadece Alevilerin iç tartışması gören, misyonerliği vatan bölme faaliyeti olarak algılayan dini refleks var bunlarda. Bu görüş, dini kimliği öne çıkaran siyasi partilerde de gazetelerde de temsil ediliyor.”³²

Bilgen'in açıklamaları Müslüman kamuoyunda geniş yankı bulmuş ve çeşitli tepkilerle karşılaşmıştır. Bazı köşe yazarları Ayhan Bilgen'i Kürt milliyetçiliği yapmakla suçlamış, “faşizan din anlayışı” tanımlamasına eleştiriler getirmiştir³³.

³² Neşe Düzel ile Röportaj, Radikal Gazetesi, 26.06.06, <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=784298&Date=24.10.2008&CategoryID=97>

³³ MAZLUMDER Başkanı ve Kürt Milliyetçiliği, İbrahim Karagül, Yeni Şafak Gazetesi, 27.06.06 <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2006/haziran/27/ikaragul.html>

İnsan hakları dili, hükümetler veya örgütsel gruplar arasındaki siyasi anlaşmazlıklar ve çatışmadan doğan sorunlar arasında taraf olunacak şekilde kullanılmalıdır. Zira savunucular kendilerini bir ülkenin siyasi sorunlarını çözmekle değil, insan hakları değerlerini korumakla sorumlu hissederler. MAZLUMDER'in yerel yapıları arasında son yıllarda sorunun tanımı, niteliği ve çözümüne ilişkin beklentilerin farklılık arzettiğini gösteren açıklamalar ise dikkat çekicidir.

Bir MAZLUMDER şubesinin açıklamasında yer alan ifadeler, silahlı eylemler düzenleyen bir örgütü "terör örgütü" olarak betimlemekte ve sorunun merkezine bu örgütü oturtmakta iken, bir diğer şube tarafından yapılan açıklamada ise TSK operasyonlarının sorunun ana kaynağı olduğuna atıfta bulunmaktadır.

Yine bir şube askeri birlikleri "terörist" eylemlere karşı daha kapsamlı önlemleri almamakla suçlarken, aynı zamanda başörtülü asker annelerinin çocuklarını ziyaretlerine engel olunmaması yönünde çağrıda bulunmaktadır. Oysa diğer şube, TSK'nin derhal operasyonu sona erdirmesini ve sorunun çözümünde sivil inisiyatifte şans verilmesini savunmaktadır³⁴.

İnsan hakları savunucuları belli başlı alanlarda kullanılacak dil ve söylem ile ilgili uluslararası insan hakları hareketinin deneyimlerinden ve sözleşmelerin içeriğinden yararlanarak ortak tanımlar üzerinde "konsensüs" sağlayabilmektedirler.

Uluslararası hukuk tarafından açıkça ve tüm çevrelerce kabul edilen ortak tanımların dışında kimi terimlerin (terör-terörizm-terörist örgüt vb.) üzerinde mutabakat sağlanamamasını dikkate alarak insan hakları düzlemi içinde bir dil geliştirmek gerekmektedir.

³⁴ MAZLUMDER Ankara Şubesi'nin 23.10.07 tarihli basın açıklamasında PKK ile güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışma konu edilmiş, açıklamanın başlangıç cümlesi "Terör örgütü PKK tarafından 21 Ekim günü gece yarısı düzenlenen saldırıda yaşamını yitiren askerlerimize Allah'tan rahmet, yaralı askerlerimize de acil şifalar diliyoruz" şeklinde kurulmuştur. Açıklamanın devamında ise Genelkurmay Başkanlığı'na seslenilerek milli birlik ve beraberlik olmadan terörle mücadele yapılamayacağı, başörtülü annelerin asker çocuklarını ziyaretlerine olanak tanınması istenmiştir, <http://mazlumderankara.org/content/category/4/14/27>. TSK'nin Kuzey Irak operasyonu hakkında bu kez Diyarbakır Şubesi'nin yapmış olduğu açıklamada ise, savaş ve şiddetin militarizmin dili olarak görüldüğü ve sorun çözme yöntemi olarak kullanılmayacağı belirtilerek operasyonun hemen durdurulması talep edilmiştir. Açıklamanın devamında Kürt sorununun çözümü için sivil siyaset zeminini üzerinden gerçekleştirileceği dile getirilmiştir http://www.mazlumder.org.tr/haber_detay.asp

Herhangi bir birey, topluluk veya grubu kendilerini tarif edip tanımladıkları sıfatlarla adlandırmak aynı zamanda bu tercihlerine saygıyı da yansıtmaktadır:

“ Hem nezaketin hem de bireysel ve grupsal tercihlere saygının bir ifadesi olarak, herhangi bir birey veya gruba, onların kendilerine vermediği veya hoşlanmadığı bir isimle hitap etmemek, üçüncü şahıslarla konuşurken veya kamuya açıklamada bulunurken de buna dikkat etmek gerekir. Bunu yapmadıkça, sözün muhtevası ne kadar olumlu olursa olsun, diyalog veya mesajı ulaştırma kanalı baştan kapatılmış olacaktır. Örneğin, İslamcılar kendilerine “dinci”, Romanlar “çingene” veya “esmer vatandaşı”, siyahlar “zenci” veya bazı sosyalistler “komünist” denmesinden hoşlanmaz veya kendilerini böyle ifade etmez. Bu durumda yapılması gereken, onlar kendilerini nasıl adlandırıyor ise öyle adlandırmak, bunun da sakıncalı olduğu durumlarda ise olabildiğince nötr ve kötüleyici çağrışımları olmayan kavramlar kullanmaktır.”³⁵

Öte yandan siyasi ve ideolojik amaçlar için insan hakları değerlerinin araç haline getirilmesi ve “faydacı” yaklaşımların benimsenmesinin insan hakları perspektifini olumsuz yönde etkileyen bir risk olduğu savunucular tarafından sıkça vurgulanmaktadır:

“İnsan hakları örgütlerinin ve onlarla ilişkisi içinde solun açmazlarından bir tanesi de pragmatizmdir. İnsan hakları savunucuları, araçların amaç yerine geçmesine, araçların amaca uygunluğunun denetlenmemesine hatta “politik yarar getiriyor” düşüncesiyle amacı kirleten noktaya gelmesine kayıtsız kalamazlar. İnsan hakları örgütleri, kendi tabanının eğilimine göre politika belirlemeyi seçmemek, ilkelerine ve amaçlarına uygun bir mücadele hattını tutturmak zorundadırlar.”³⁶

Güncel ve aynı zamanda yaygın toplumsal bir sorun haline dönüşen başörtüsü sorunu hakkında İHD tarafından yapılan açıklama ve yayınlarda sorun bireysel bir hak olarak nitelenmekle birlikte hemen ardından siyasi kavramların (laiklik) özenle vurgulanması ve “Laiklik ilkesinden vazgeçilemez, laiklik demokrasinin teminatıdır.” gibi daha çok siyasi içerikli mesajların veriliyor olması dikkat çekicidir.³⁷

³⁵ İnsan Haklarının Dili, Doç Dr Bekir Berat Özipek, <http://www.mazlumder.org/sayfa.asp?sayfaID=25-69k>

³⁶ Bizim Sol ve İnsan hakları, Emir Ali Türkmen, Birikim Dergisi, Sayı 165, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=150&dyid=457-118k>

³⁷ Açıklama: Başörtüsü-Türban Konusu 30.01.2008, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=306&Itemid=78

Aynı sorun üzerine TİHV tarafından yapılan bir başka açıklamada ise, üniversitelerde kılık kıyafetle ilgili mevzuatı yeniden düzenleyen ve başörtülü öğrencilere de serbestlik tanıyan yasal değişikliğin meclis tarafından kabul edilmesi eleştirilmekte ve diğer hak ihlali yaşanan alanlarda iyileştirme yapılmıyor iken başörtüsü yasağının kaldırılıyor olması yadırganmaktadır. Açıklamanın devamında ise din ve inanç özgürlüğünün demokratik toplumlarda mutlak olmadığı ve meclisteki sayısal çoğunluğun verdiği söz konusu kararın insan hak ve özgürlükleri bağlamında savunulamayacak bir “dayatma” olacağı belirtilmektedir³⁸.

Hak savunuculuğu yaparken sorunların niteliklerine göre bir tasnif yapılması mümkün olmakla beraber bu düzenlemenin “öncelikli olan veya daha az önemli” sorunlar şeklinde kategorilere bölünmesi ve haklar arasında öncelik sıralaması yapılması insan haklarının bütünselliği ile bağdaşmayacağı gibi herhangi bir hak ile ilgili pozitif gelişme karşısında “diğerleri dururken...” şeklinde başlayan cümlelerin kurulması, haklar ve özgürlükler arasında rekabetçi bir bakış açısının varlığını göstermektedir.

İnsan hakları örgütlerinin kullanacakları dil, siyasi terimlerin değil hukuki terimlerin ağırlıkta olduğu bir nitelik taşımalıdır. Tartışmalı kavramlar veya tartışmalı hak kategorileri ile karşılaşıldığında olabildiğince ortak bir dil geliştirmeye özen gösterilmelidir. Bu olamıyorsa ve diğer yaklaşımlarla arada büyük farklılıklar bulunuyorsa o takdirde yapılan açıklamanın kurumsal bağlayıcılığı olmayan bireysel bir eylem olduğunun altı çizilmelidir.

³⁸ Basın Açıklamaları, 08.02.2008, “Türban tartışmalarının yarattığı ortamdan kaygı duyuyoruz,” http://www.tihv.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=1482&Itemid=31

3- İnsan Hakları Hareketi ve Devlet İlişkileri

a) İnsan Hakları Örgütlerinin Resmi Kurumlara Bakışı

Kamu otoritesi ile insan hakları örgütleri arasındaki ilişki, çalkantılı ve genelde karşılıklı şüpheciliğin egemen olduğu bir zeminde devam etmektedir. Bunun başlıca nedeni ise hak savunucusu örgütlerin karşı karşıya buldukları sorunların temelinde devlet kurumlarının yapısı ve işleyişini göstermeleridir.

İnsan hakları örgütleri bireylerin veya toplumsal grupların haklarını en büyük örgütlü güç olan devletin yol açtığı ihlal uygulamalarına karşı korumaya çalışmakla birlikte sık sık devletin hedefi haline gelmektedir. Gerçekten de devletin “nasırına basılan” temel hak ihlalleri söz konusu olduğunda örgütler kapatma davaları, baskınlar, soruşturmalar ile sindirilmeye çalışılmaktadır. Durum böyle olunca da resmi kurumlarla sağlıklı bir ilişkinin kurulabilmesi zorlaşmaktadır.

Devlet ideolojisini benimseyen ve böylece imtiyazlı hale gelen medyanın bir bölümünün devlet kaynaklı ihlalleri görmezden gelerek insan hakları örgütlerine yönelik karalama kampanyalarına alet olmaları, örgütlerin resmi çevrelere karşı güvensizliklerini pekiştirmektedir.

Ayhan Bilgen, kamu otoritesinin insan hakları örgütlerini “yalıtarak” dar bir alana hapsedmeye çalışması ve son derece sınırlı bir alanda rol üstlenmesini sağlamak için kamuoyunu yanıltma gayretlerini sürdürdüğüne dikkat çekmektedir:

“Devlet MAZLUMDER’e nasıl bakıyor, hükümet şu anda nasıl bakıyor? Bu ayrımı şüphesiz yapmak gerekiyor. Türkiye’de hükümetler değişiyor ama devlet politikaları, insan haklarına bakışı değişmiyor. MAZLUMDER buna göre kategorize edilmeye çalışılıyor, sadece toplumun bir kesiminin örgütüymüş gibi takdim edilmeye çalışılıyor. Burada şüphesiz bürokratik devletin korkuları, kaygıları, önyargıları egemen...”³⁹

Dolayısıyla devlet kurumlarının insan hakları örgütlerine potansiyel tehdit mantığı ile davranmayı sürdürmesi ve bu bakış açısının değişmemesi

³⁹ Türkiye’de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 151, <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>

neticesinde söz konusu güvensizlik ortamının aşılması oldukça zor görünmektedir. Bu bağlamda 1994-1995 yıllarında bazı kentlerde yürüyüş yapan polislerin “Kahrolsun insan hakları...” şeklinde slogan atmalarına izin verilmiş olması devlet birimlerinde insan hakları algısının problemlili olduğunu göstermektedir. Her ne kadar geçen zaman içinde yasal düzenlemelerin de etkisiyle resmi çevrelerin insan haklarına bakışında bir esneme oluşmuş ise de bu tür gösteriler insan hakları kuruluşlarının devletle olan ilişkilerini negatif yönde etkilemektedir.

İnsan hakları örgütleri devletin genel olarak insan haklarına ilişkin uluslararası düzenlemelere, özel olarak da insan hakları örgütlerinin serbest faaliyetlerine dair uluslararası anlaşma ve sözleşmelere uymamasını endişeyle karşılamakta ve bu durumu devletin insan haklarını ciddiye almadığının bir tezahürü olarak değerlendirmektedir.

“Türkiye’nin insan hakları ve demokratikleşme sorunlarının genel kaynağı, devlet yapısının niteliği ve özellikle resmi ideolojinin varlığıdır. İdeolojik ve kültürel bakımdan homojen bir toplum yaratma amacı güden temel devlet politikaları, her alanda devletin toplum karşısındaki öncelik ve kaygılarını esas almakta ve insan haklarını devletin çıkarlarına ya da kaygılarına feda etmektedir. Bu çerçevede devlet, halkın dilini, etnik kökenini, dinini, düşünce sınırlarını, giyim kuşamını... belirleme hakkını kendinde görmektedir. Bu nedenle, insan haklarını ihlal etmek, bir yönetim pratiğine dönüştürülmüştür.”⁴⁰

Bununla birlikte devlet kurumları ile ortak birtakım faaliyetler yürüten kimi örgütler, ilişkinin boyutuna göre resmi kurumlarla birlikte çalışmalar yürütülebileceğini, bunun için herhangi bir ön şarta gerek olmadığını dile getirmektedir.

2004 yılında HYD tarafından Ankara’da düzenlenen “insan hakları alanında yeni taktikler” konulu sempozyumun düzenlenmesinde TODAİE ile birlikte çalışan HYD’den Ümit Fırat, etkinliğin içeriğine müdahalede bulunmamak koşuluyla devlet kurumları ile birtakım çalışmalar yapılabileceğini savunmaktadır:

“Asla devlet kurumlarıyla ilişkide bulunmamak gibi bir ön koşulumuz yok. Tersine esas olarak onların hizaya çekilmesini istiyoruz. Bir biçimde toplumla olan ilişkilerini normalleştirmeye yönelik çizgiye gelmelerini istiyoruz.”⁴¹

⁴⁰ İnsan Hakları Savunucularının Sorunları ve Çözüm Önerileri, Yılmaz Ensaroğlu, http://www.mazlumder.org.tr/haber_detay.asp?haberID=227

⁴¹ Türkiye’de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 98 <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>.

İnsan hakları örgütlerinin kurumsal hafızasında devlet genel olarak “sabıkalı” bir görüntüye sahiptir. Devletin “öteki mahallesini” oluşturan sivil insan hakları yapılanması ne zaman ve ne şekilde yaşanacağı bilinmeyen ama bir şekilde karşılaşılabileceklerini düşündükleri devlet baskısıyla yüzleşmekten yorulmuştur.

İnsan Hakları Derneği'nin kamu otoritesi ile ilişkilerini hep sınırlı düzeyde tutma çabasının arka planında bu baskı dolu tarihsel geçmişin izleri vardır. 14 yöneticisi ve üyesi öldürülen, genel başkanlarına suikast düzenlenen, 2000 yılı Kasım ve Aralık aylarında 6 şubesi geçici olarak kapatılan, İstanbul Şube başkanı Eren Keskin hakkında 90, İzmir Şube yöneticileri hakkında ise 70 civarında dava açılan bir insan hakları örgütünün resmi kurumlarla ilişkilerinin mesafeli olması doğaldır.⁴²

MAZLUMDER'in konumu da İHD'den farklı değildir. 1999 yılında yaşanan “büyük baskın” ile derneğe verilen gözdağı sonrası 2000 yılında Malatya'da düzenlenen başörtüsü eyleminin izinsiz olduğu gerekçe gösterilerek şube başkanı Özkan Hoşhanlı 15 ay hapis cezasına çarptırılmış, Malatya Şubesi de valilik tarafından geçici olarak kapatılmıştır. Şanlıurfa Şubesi başta olmak üzere diğer şube yöneticileri hakkında açılan davalar halen devam etmektedir.

Henüz yeni tüzel kişilik elde ettiği 2003 yılında, tüzük değişikliklerinin “istenildiği şekilde” yapılmadığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı tarafından hakkında dava açılan İHGD ise, örgütlenme özgürlüğünün uluslararası standartlarının iç hukukta uygulanmadığı üzerine kurguladığı savunmasıyla açılan davayı kazanarak Türkiye'de bir ilki gerçekleştirmiştir.

Bu süreci Orhan Kemal Cengiz şöyle yorumlamaktadır:

“Biz farklı bir şey yaptık. Başbakan'dan Cumhurbaşkanı'na, dernekler masasına kadar birçok yerle yazıştık. Aynı zamanda davamızı çok ciddiye aldık. Uluslararası enstrümanları çok kullandık. Açılan dava sudan sebeplerle açılan bir davaydı. Ama davayı kazanarak bir anlamda rüştümüzü de ispatladık.”⁴³

⁴² İnsan Haklarını Korumak (İHD pratiği), Hüsnü Öndül, 8 Aralık 2002, www.ihd.org.tr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=942

⁴³ Türkiye'de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay., Ankara 2005, s. 103, <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>

Kamu otoritesi ile insan hakları örgütleri arasındaki mesafeli tutumun en somut göstergelerinden biri Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'na bağlı olarak çalışan 81 il ve 831 ilçede oluşturulan insan hakları kurullarına katılım düzeyidir.

Üye tabanlı iki büyük örgütten biri olan İHD, kurullara katılmama tercihini kurulların oluşumundan bu yana değiştirmemiştir. Bu yaklaşımın gerekçelerini birçok nedene dayandıran örgüt, alınan başvurularla ilgili verileri karşılaştırarak toplumun insan hakları kurullarına bakışını da sorgulamaktadır:

"81 il ve ilçede kurulu insan hakları il ve ilçe kurullarına, bir yıl içinde (1992) toplam 1245 başvuru yapılmışken, İHD'nin yalnızca iki şubesine (Diyarbakır 822, İstanbul 457) 9 aylık başvuru sayısının daha yüksek olması neyi göstermektedir?"⁴⁴

Kurulların yapısı ve işleyiş biçiminin insan hakları örgütleri tarafından eleştirilmesiyle birlikte İnsan Hakları Üst Kurulu'nun ilgili yönetmeliği yeniden düzenleyerek jandarma ve emniyet temsilcilerini kurullardan çıkarmasına rağmen insan hakları örgütlerinin kurullara yönelik olumsuz tutumları devam etmiştir.

İnsan hakları kurullarına mesafeli yaklaşan MAZLUMDER ise İHD'nin aksine örgütün tüm birimlerini bağlayıcı bir karar almak yerine şubeler düzeyinde katılımı serbest bırakmış ancak kurullarda aktif bir savunuculuk yapılması yönünde şubeler uyarılmıştır. Nitekim MAZLUMDER şubeleri içinde insan hakları kurullarına katılım düzeyi de oldukça sınırlıdır.

Uzun yıllar devletin "sakıncalı ve yasaklı" listesinde yer alan ve araştırmacılarının ülkeye girişlerine dahi izin verilmeyen UAÖ bugün insan hakları örgütleri arasında Türkiye'de şubesi bulunan uluslararası tek kuruluştur. Değişen koşulların da yardımıyla Türkiye'de faaliyet alanını genişleten örgüt, resmi kurumlarla insan hakları eğitimi alanında birlikte çalışmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile öğretmenlerin ve din görevlilerinin insan hakları eğitimi amacıyla eğitim programları hazırlayan örgütün devletle ilişkisini çok yönlü olarak değerlendirmek mümkündür:

"15 yıl kadar önce UAÖ yetkililerinin Türkiye'ye girişi yasaktı. Kıyasladığımızda şu anda daha iyi bir ortadayız. UAÖ devletin uygulamalarını eleş-

⁴⁴ Bülten, İHD Yay., Ankara 2003, Sayı 100

tiren bir örgüt. Hangi devlet olursa olsun kendisi eleştirildiğinde reaksiyon gösterir. Türkiye de gösteriyordu tabii. Ama bunun ötesine geçen bir uygulama, derneğin faaliyetlerine bir tutum içine girme son dönemlerde yok. Bizim kuruluşumuzdan bu yana devletle bu tarz bir sürtüşmemiz olmadı.”⁴⁵

İHOP, son dönemde gelişen insan hakları hareketinin önemli bileşenleri olan kurumlarla beraber ortak sorunların çözümü doğrultusunda çaba harcarken aynı zamanda İnsan Hakları Danışma Kurulu başta olmak üzere devlet merkezli kuruluşlarla ilişkilerin sağlıklı bir çerçeveye oturtulmasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda İHOP yürütücüleri, kamuoyunu yakından etkileyen ulusal sorunlarla ilgili yasama, yürütme ve yargı organlarının temsilcileriyle bir araya gelerek insan hakları hareketinin beklentilerini ve önerilerini paylaşmakta ve böylece bir diyalog zemininin gelişmesine katkı yapmaktadır.

b) Devlet Kurumlarıyla İlişkilerde Temel Sorunlar

Kamu otoritesinin gücünü kullanan siyasal iktidarların politikaları her alanda olduğu gibi sivil toplum ve insan hakları alanında da belirleyici bir rol oynamaktadır. Sivil alanının üzerindeki baskılar kaldırıldığı oranda insan hakları örgütleri kendilerini devlet ve hükümetlerden bağımsız bir konumda görme cesaretine sahip olmaktadır. Bu ise beraberinde devlet kaynaklı hak ihlallerine karşı örgütlü bir tepkinin yükselmesini güçlendirmektedir. Doğal olarak devletler eleştirilmekten hoşlanmamakta ve buna karşı savunma refleksini harekete geçirmektedirler.

Türkiye’de kamu otoritesini temsil eden siyasal güçlerin, sivil toplum ve insan hakları örgütleriyle barışık bir politika izlemek yerine daha çok bu kuruluşları “resmi zemine” çekmeye çalışmak, aksi durumda ise medya gücünü de kullanarak sivil örgütlere karşı kamuoyunda güvensizlik yaratmak, hedef göstermek, eylemlerini yok saymak ve meşruiyetlerinin sorgulanır hale gelmesini sağlamak gibi çok da iyi niyet taşımayan politikaları hala varlığını sürdürmektedir.

Meclis İnsan Hakları Komisyonu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, İnsan Hakları Üst Kurulu gibi insan hakları ile doğrudan ilgili kamu kurumlarının sivil insan hakları hareketine yönelik tutumları ise değişken bir nitelik

⁴⁵ Türkiye’de Sivil Hayat, Şeyhmus Diken, STGM Yay.,Ankara 2005, s. 269, <http://www.stgm.org.tr/yayinlar.php?sec=detail&id=16>

taşımaktadır. Bu durum kamu otoritesinin sivil insan hakları hareketini oluşturan kuruluşlarla olan ilişkisinin göreceli olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Geçtiğimiz yıllarda İnsan Hakları Danışma Kurulu adına Prof. Dr. Baskın Oran tarafından hazırlanan azınlık raporunun kamuoyuna açıklanması esnasında kurul üyelerinden Kamu-Sen Genel Sekreteri Fahrettin Yokuş, raporu kurul başkanı Prof Dr İbrahim Kaboğlu'nun elinden alarak yırtmıştır.

Bu gelişme üzerine insan hakları örgütleri kurulun sivil bir görüntüden uzak devlet organı şeklinde çalıştığı yönünde eleştirilerde bulunmuşlardır. Yaşanan olaylar kurul içindeki tartışmaların büyümesine yol açmış ve başkan İbrahim Kaboğlu ile bazı üyeler kuruldun istifa etmişlerdir.

Kamu otoritesine bağlı bu ve benzeri kuruluşların bünyesinde yaşanan sorunların temelinde insan hakları alanına ilişkin resmi kaygıların devam etmekte olduğu düşünülmekte ve nitekim sorun alanlarına yönelik bakış açılarında derin farklılıkların yaşandığı görülebilmektedir.

Her ne kadar aradan geçen zaman içinde Başbakanlık İnsan Hakları Başkanı Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu, insan hakları örgütlerine çağrıda bulunarak kurulların toplantılarına katılım için destek talebinde bulunmuş ise de bu çağrıya belli başlı örgütler fazlaca rağbet etmemiştir⁴⁶.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı tarafından 14 Mayıs 2008 tarihinde, Ankara'da düzenlenen "İnsan Hakları İstişare ve İşbirliği" toplantısının açılış konuşmasını yapan Devlet Bakanı Cemil Çiçek, insan hakları meselesinin bir iç mesele olmaktan çıktığını, uluslararası itibar ve saygınlık bakımından bir kriter haline geldiğini belirterek devlet ve sivil toplum örgütlerinin ayrı ayrı özeleştirici yapması gerektiğini ifade etmiştir:

*"Bir öz eleştiriyi hep beraber yapmamızda fayda var. Hiçbirimiz bu konuda masum değiliz. Kendimizi nereye koyuyorsak o taraftan biri mağdur olduğunda, olabildiğince çaba gösteriyoruz onu protesto etmek için. Kendimizden kabul etmediğimiz, karşı taraftan birisi olduğu zaman hiç kimsenin sesi, soluğu çıkmıyor. Bu taraftan olunca 'vay niye oldu', öbür taraftan olursa 'oh oldu'. Geriye dönüp bir bakalım. Burada bir yanlışlığımız yok mu? Tabiri caizse, demokratik bir tövbeye ihtiyacımız var toplum olarak, hepimizin, teker teker kuruluş olarak."*⁴⁷

⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz. <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=597113>

⁴⁷ İnsan Hakları İstişare ve İşbirliği Toplantısı, 14.05.2008, <http://www.euturkey.org.tr/index.php?p=41766&l=1>

Aynı toplantıda söz alan Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Başkanı Zafer Üskül ise, Komisyon'a gelen başvuruların önceki döneme göre iki kat artmış olmasının ihlallerde de aynı şekilde bir artış olarak değerlendirilemeyeceğini aksine bunun Komisyon'a duyulan güvenin bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. İHD başkanı Hüsnü Öndül ve Düşünce Suçuna Karşı Girişim'in sözcüsü Şanar Yurdatapan ise hükümetin kendi kurduğu İnsan Hakları Danışma Kurulu'nu işletememe noktasına gelmesini eleştirerek, kurulun işlevsizliğinden ve insan hakları savunucularının "konu mankeni" olarak görülmesinden duydukları rahatsızlığı dile getirmiştir.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'ndan Fatih Aydın da insan haklarını koruyup geliştirmenin devletin görevi olduğunu vurgulayarak, ancak devletin çoğu kez ihlallerin öznesi haline geldiğinin altını çizmiştir.⁴⁸

Kamu ile sivil insan hakları çevrelerinden gelen temsilciler bir masa etrafında toplanıyor iken aynı alandaki sorunlara yönelik olarak sergiledikleri tutumlarda izlenen farklılıkların nedenleri üzerinde düşünmek gerekmektedir.

Siyasi iktidarın temsilcilerinde gözlenen tutumlar değişken olmakla birlikte ihlal alanlarında devlet organlarını savunma refleksinin hayli güçlü geliştiğini görmek mümkündür. Üst düzey hükümet yetkilisinin "Hiçbirimiz masum değiliz" derken ve özeleştirme yapmanın gerekli olduğunu söylerken iktidarın dilini kullanıyor olsa da ihlallerin merkezindeki devletin yöneticisi olarak bunu ifade ediyor olması önemli sayılmalıdır. Ancak bu özeleştiriye devletin ihlal üreten mekanizmalarının ne oranda yaptığı ise şüpheli bir durumdur.

Aynı şekilde Meclis İnsan Hakları Komisyonu'na gelen ihlal başvurularının sayısının artmasını sadece toplumun Komisyon'a duyduğu güvene dayandıran yaklaşımın sahipleri, bu durumu objektif verilerle desteklemek zorundadır. Aksi halde Komisyon'a normal başvuruların iki katından fazla başvuru geliyor olması normal şartlarda ülkede insan hakları ihlallerinin artmakta olduğunun göstergelerinden biri olarak kabul edilir.

Bütün olup bitenlere rağmen insan hakları örgütlerinin devletle olan sorunlu ilişkilerini "etki-tepki" düzleminden uzaklaştıracak bir söylem ve ifade biçimine ihtiyaçları vardır. Bu tartışmalarda insan hakları mücadelesinin daha çok tepkisel bir tutum içinde bulunmasının önemli negatif etkileri gözlenmektedir.

⁴⁸ İnsan Hakları İstişare ve İşbirliği Toplantısı, 14.05.2008, <http://www.euturkey.org.tr/index.php?p=41766&l=1>

İnsan hakları ihlalleri ile mücadele ederken bir süre sonra devletin iktidar alanlarıyla rekabetçi bir yöne evrilmek ise sivil oluşumlar için önemli bir handikaptır.

Kimi insan hakları çevreleri, devlet organları ile insan hakları meselelerini konuşmak, tartışmak ve çözüm önerilerini sunmaktan imtina edebilmekte ve bu tutumu bağımsız ve tarafsız kimliklerinin bir gereği olarak gerekçelendirmektedir. Oysa diğer insan hakları örgütleri sorunların muhatabının devlet olduğunu ve bu yüzden sorunları çözme iradesini yine devletin göstermesi gerekliliğinden hareketle resmi çevrelerle diyalog geliştirmenin ve tavsiyelerde bulunmanın sivil toplum örgütlenmesinin bir gereği olduğuna inanmaktadır. Benzer şekilde kamu kurumlarına mensup hedef kitlenin insan hakları bağlamında eğitime yönelik ortak çalışmalar yürüten kuruluşlar bulunmaktadır.

Görüleceği gibi henüz kısa sayılabilecek bir tarihsel geçmişi olan insan hakları hareketinin kamu otoritesiyle ilişkilerinde homojen bir yaklaşım söz konusu değildir.

4- Kurumsallaşma Süreci Bakımından İnsan Hakları Hareketi

a) İnsan Hakları Örgütlerinde Kurumsal Kapasite

Türkiye’de insan hakları alanında uğraş veren STK’ların örgütsel işle-yişleri, kurumsal yetenek ve kapasitelerinin gelişimi üzerine bugüne kadar ciddi araştırmaların yapılmamış olması, bu kuruluşların kendileri hakkında doğru analizler geliştirme imkanlarını sınırlandırmıştır. Son yıllarda İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merke-zi, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) gibi kuruluşlar insan hakları savunucularının yararlanacağı kapasite geliştir-me eğitimi programları düzenlemektedir.

Doğrudan insan hakları örgütlerinin kurumsal kapasite ve eğitim çalış-maları için program ve projeler geliştiren İHOP’un temel stratejisi ; *“platform çerçevesinde bir araya gelmiş olan üye örgütlerin, insan hakları alanındaki çalış-malarının etkinlik düzeyini artırmaya, toplumsal alanda üye örgütlerin faaliyetlerini görünür kılmaya, üyeler tarafından belirlenmiş insan hakları ve demokrasi sorun-larını genel bağlamda ele alarak ülke politikalarının değişmesine yön verecek ortak analizleri gerçekleştirmeye ve insan hakları standartlarından sapmalara karşı ortak tepki gösterme kapasitelerini geliştirmelerine katkıda bulunmaktadır.”*⁴⁹

İnsan hakları kuruluşlarında kurumsal kapasitenin varlığı çeşitli şekiller-de test edilmektedir. Temel olarak örgütlerin ihtiyaç duydukları ve iletişim kurabilecekleri donanımı olan bir mekan, insan kaynağı ve yeterli mali ko-şullara erişimin sağlanması gibi araçlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Yapılan bir araştırmaya göre insan hakları örgütlerinin kurumsallaşma-sının önündeki belli başlı engeller, yetişmiş insan kaynağı azlığı, uzmanlık bilgisi eksikliği ve maddi sorunlar olarak sıralanmaktadır⁵⁰.

Yaygın yerel ağlara sahip olan örgütlerin çalışma ortamları istisnalar dı-şında genel olarak savunuculuğun gereklerini yerine getirecek donanımda değildir. Birçok şube günün büyük bölümünde ya tamamen kapalıdır ya da

⁴⁹ Daha geniş bilgi için bkz. http://ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=27

⁵⁰ Hollanda Helsinki “İnsan Hakları Savunucularının Eğitimi” Komitesi’nin İHD, MAZLUMDER ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye Ofisi ile İnsan Hakları Örgütleri Analizi 2006

haftanın belirli günlerinde üye veya gönüllüler tarafından açık tutulmaktadır. Araç-gereç bakımından ciddi eksiklikler söz konusudur.

Bilgisayar ve buna bağlı olarak internet erişimi, faks, projeksiyon makinesi, kayıt cihazı, fotoğraf makinesi gibi teknik altyapı malzemesi bulunmayan şubelerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir. Standartlara uygun izleme, belgeleme, raporlama ve kampanya gibi sistematik bir çalışma disiplini gerektiren alanlarda çalışabilecek nitelikli insan kaynağının bulunamayışı ise örgütlerin ortak sorunudur.

Kurumsallaşma ile ilgili ortak sorunlar arasında örgütsel prensipler ve çalışma yöntemlerinin aktivistler tarafından yanlış veya eksik anlaşılması, üye ve gönüllülerin örgütten beklentilerini kurumsal kapasiteyi dikkate almadan yüksek tutmaları, örgüt içi gruplaşmaların yarattığı motivasyon bozukluğu gibi unsurları sıralamak mümkündür.

İnsan hakları hareketinin etkili olabilmesi ve sonuç almaya odaklı bir mücadeleye ortaya koyabilmesi için insan hakları örgütlerinin merkez ve yerel yapılarının fiziki kapasitelerini geliştirmeleri gerekir. Kurumsal gücün artmasına paralel olarak insan hakları ihlallerini izleme-değerlendirme, raporlama ve iletişim becerilerini yükseltmek, aynı zamanda diyalog ve savunuculuk yeteneğini ilerletmek mümkün olacaktır. Dolayısıyla savunuculuğun güçlenmesi, sorunlara müdahaleyi de kolaylaştıracak ve insan hakları mücadelesinde çarpan etkileri hissedilecektir.

b) İç Örgütlenme ve Kurumsal İletişim

Türkiye’de sivil toplum örgütlenmesine ilişkin yapılan araştırmalar 2000’li yıllarda yoğunlaşmış görünse de bu çalışmaların mümkün olduğunca geniş bir yelpazede ve geçmişte yapılan araştırma sonuçlarının güncellenmesi eşliğinde daha sık yapılması gerekmektedir.

TÜSEV (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı) ve CIVICUS (Vatandaş Katılımı için Dünya Birliği) tarafından yürütülen Sivil Toplum Endeks Projesi araştırma sonuçlarına bakıldığında, Türkiye’de sivil toplum hareketi hızla gelişmekle beraber yaygınlık ve derinlik bakımından sınırlı düzeyde kalmaktadır.

Araştırma bulgularına göre; Türkiye’nin içinde bulunduğu demokratik reform süreci sivil toplumun işlevini sürdürdüğü ortamı eskiye göre çok daha elverişli kılmış, devlet-sivil toplum ilişkilerinin çok daha teşvik edici

olmasını sağlamıştır. Ancak araştırma sonuçları bu reformların her zaman uygulamaya yansımadığına ve özellikle hak ve özgürlükler alanında çalışan örgütlerin ağır devlet denetimi ve müdahalelerine maruz kaldığına değinmektedir⁵¹.

Örgütlerin birbirlerinden farklılaştıkları noktalar, örgütlerin kendi içlerindeki farklılıklardan daha keskin değildir. Örgütlerin iç tartışma konuları birbirine oldukça benzer biçimlerde ele alınırken, neredeyse her tartışmanın örgütler içerisinde birbirine benzeyen eğilim ve kaygılara dayandığı görülmektedir.

UAÖ uluslararası bir örgütlenme modeline sahip olması dolayısı ile sınırlarını daha kolay çizerken özellikle üye tabanlı diğer iki örgüt İHD ve MAZ-LUMDER tümüyle iç dinamikleri ile alan, gündem, yapılanma çerçevesini çizmeye çalışmaktadır. Baştan kabul edilmiş bir model olmayışı tartışmaların oldukça ucu açık bir düzlemde gerçekleşmesine sebep olduğu gibi zaman içerisinde de ciddi bir dönüşüme zemin oluşturabilecek uygun ortam bulunmaktadır⁵².

İnsan hakları örgütlerinin iç örgütlenmesinde öne çıkan temel konu kurumsal işleyişin niteliğidir. Yapılanma modellerinde görünen farklılıklar örgütsel işleyişi zorlaştırmadığı, katılımcı, tartışmacı ve şeffaf bir kültürü zedelediği sürece doğal karşılanabilir. Ancak örgüt içinde demokratik katılımı sağlayamayan geleneksel alışkanlıklar ve davranış kalıpları ile ideal bir savunucu mekanizma oluşturmak mümkün değildir.

Örgütler kuruluş yıllarında geçirdikleri deneyimlerden ve son yıllarda gelişen teknik yöntemlerden yararlanarak vizyon, misyon ve değer gibi kavramları kurumsal yapılarında kullanmaya başlamışlardır. Bugüne kadar daha çok el yordamıyla ve gündelik faaliyetlerle uğraşan ve bir plan program dahilinde çalışma alışkanlığı edinemeyen insan hakları örgütlerinin önemli bir bölümü artık daha profesyonelce hareket edebilmektedir.

Katılımcı bir örgütsel yapının başarısı, yöneticileri ile üyeleri arasında açık, saygılı ve uyumlu bir ilişkinin tesis edilmesiyle sağlanabilir. Karar vericilerin örgüt içi denetime, eleştirilere açık olması ve sorunlara yaklaşımların-

⁵¹ Türkiye’de sivil toplum: Bir değişim süreci. Daha geniş bilgi için bkz. [http:// www.step.org.tr](http://www.step.org.tr)

⁵² Türkiye’de İnsan Hakları Örgütleri ve Sorun Alanlarına Yaklaşımları-Ayhan Bilgen Yüksek Lisans Tez Çalışması, Ankara 2006

da esnek davranmaları, farklı politik veya ideolojik eğilimleri olanlarla ortak bir dilde buluşabilmeleri gerekir.

Aksi durumda yöneticiler, üyeler tarafından yetersiz ve başarısız bulunabilir, üyeler kendilerine değer verilmediğini düşünerek yalnızlık ve dışlanmışlık duygusuna kapılabilir ya da kurum içinde benzer duyguları paylaşanlarla ortak hareket ederek yönetime meydan okuyabilirler. Kolektif bir çalışma kültürünün oluşması için yöneticilerle üyelerin ortak bir dili yakalayıp uzlaşabilmeleri iç örgütlenmenin güçlenmesi bakımından önemlidir. Araştırma bulgularına göre, belli başlı insan hakları örgütlerinin iç örgütlenmelerinde görünen ortak sorunlar arasında en kritik olanlar; geleneksel davranış kalıplarından beslenen örgütlenme bozuklukları, kişisel çekişmeler, karar vericilerle üyeler arasında iletişim kopukluğu, bilgi paylaşımı eksikliği, katı hiyerarşik ilişkiler, hedeflerin uygulanamaz oluşu, işlevsel komisyonlar, örgüt kuralları konusunda anlaşmazlıklar ve görev dağılımlarının formaliteden ibaret oluşu şeklinde sıralanmaktadır.

Özellikle iletişim araçlarının günümüzde ne denli önemli olduğu bilinmekte ve eylemliliğin sürdürülebilmesi açısından teknik donanımın gerekliliği kabul edilmektedir⁵³.

İnsan hakları alanının felsefi bir derinlik gerektiren bir konu olmasının yanı sıra, temel hukuk bilgisine ihtiyaç duyulan bir çalışma alanı olduğu savı ile hareket eden bazı savunuculara göre, üye sayısının insan hakları kuruluşlarında sınırlı olması doğaldır. Ancak bu anlayış bir süre sonra “elitist” yaklaşımların gelişmesine ve “aktivist” özelliklerin kaybolmasına yol açması bakımından kimi riskleri içinde barındırmaktadır. O halde bu konuda dengeli bir tutumun gerekliliği ortadadır.

Mevcut üyelerin büyük bölümünün genel kuruldan genel kurula derneğe gelmelerinin ve aktivitelere katılma isteği göstermemelerinin bir sonucu olarak dernekle bağlarının azalması ve böylece kurumsal gelişim sürecinin gerisinde kalmaları da bir başka sorun olarak nitelendirilmektedir.

Uluslararası Af Örgütü gibi diğer insan hakları örgütlerinden farklı olarak siyasi görüş ve dini inanç çevrelerinden geniş bir üye yapısına sahip bir örgütte dahi birlikte ve konsensüsle çalışma yönünde zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır.

⁵³ Hollanda Helsinginkinki “İnsan Hakları Savunucularının Eğitimi” Komitesi’nin İHD, MAZLUMDER ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye Ofisi ile İnsan Hakları Örgütleri Analizi 2006

Nitekim aynı çalışma içinde insan hakları savunucularıyla yapılan anket sonuçlarına göre örgüt içinde kolektif çalışma kültürünün olup olmadığına ilişkin soruya verilen yanıt %88,3 ile hayır yanıtıdır⁵⁴.

Hak savunucusu örgütlerin işleyiş ve kurumsal iletişim sorunları arasında eski-yeni yönetimlerin uyumsuzlukları ve bu uyumsuzluğun üyelere de siyaset etmesini belirtmek mümkündür. Genel olarak eski ve yeni yönetimler arasındaki ilişki kurumsal ilkelerden ziyade arkadaşlık hatta iş arkadaşlığı yoluyla kurulabilmektedir. Yine bir başka önemli konu ise eski yönetimlerin görevlerini yeni yöneticilere devrederken mevcut kurumsal bilgileri paylaşmamaları ve bunun sonucu olarak da her şeyin sil baştan tekrar edilerek zaman ve enerji kaybına yol açılmasıdır.

Savunuculuk kuruluşlarının en yoğun şikayet konularından bir diğeri de kağıt üzerindeki üye sayısı ile aktivitelere katılan üye sayısı arasındaki derin uçurumun görünmesidir. Öyle ki üye sayısı binlerle ifade edilen bir şubenin kongresine, sokak eylemine veya basın açıklamasına 30–40 civarında bir üye katılımı sağlanabilmektedir. Bu tür bir iç örgütlenme tarzı, nitelikli üyelerle gelişmek yerine sayısal çoğunluğun önemsendiği bir büyüme şeklinde yapılanmayı öngörmektedir. Sonuç olarak derneğin etkinliklerine de mevcut üye sayısının %10'unu geçmeyen bir üye katılımı sağlanabilmektedir.

Merkezi yapı ile yerel yapılar arasında kurumsal ilişkilerin nasıl bir zeminde süreceğine dair ortak bir yöntem belirlenmesi hak örgütleri için elzem bir meseledir. Genel merkezlerin yerel unsurlarını çeşitli açılardan destekleyebilmesi, eğitim kitleri, izleme, belgeleme, raporlama ve kampanya teknikleri gibi konularda bilgilendirmesi gerekmektedir.

Şubelerin beklediği ama bu beklentilerin gerçekleşmediği durumlarda koşulları daha iyi olan şubeler merkezle irtibatı kopararak kendilerinin belirledikleri yöntemlerle çeşitli faaliyetler düzenlemekte bu durum bir süre sonra merkezi yapı ile şubeler arasında kaos ve gerilimlere neden olmaktadır. Kolektif mücadele için bu tür iç örgütsel sorunlar ancak sağduyu ve kurumsal iletişimin gücü ile aşılabilmelidir.

Bazı örgütlerde aradan geçen uzun zaman dilimine rağmen üyelerin bir bölümü tarafından örgütün vizyon ve misyonu hakkında tekrarlayıcı tartışmalar açılmakta ve ana değerler sıklıkla sorgulanmaktadır. Elbette kuruluşlar

⁵⁴ Hollanda Helsinki "İnsan Hakları Savunucularının Eğitimi" Komitesi'nin İHD, MAZLUMDER ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye Ofisi ile İnsan Hakları Örgütleri Analizi 2006

oluşturdukları vizyon ve misyonlarını gözden geçirme veya yeni açılımlarla zenginleştirme ihtiyacı duyabilirler. Fakat bu tür tartışmaların her yönetim değiştiğinde yeni isimlerle eski isimler arasında veya üyelerin de taraf olduğu platformlara taşınarak yaşanması, ortak örgütsel kimliğin oluşmasını ve bunun korunmasını zorlaştırmaktadır.

c) Savunuculukta Kullanılan Yöntemler

Türkiye insan hakları hareketinin ana unsurları olan örgütlerden HYD ve İHGD çalışmalarını proje temelli olarak yürütürken, üye tabanlı örgütler İHD ve MAZLUMDER belli başlı savunuculuk yöntemleri olarak ihlal izleme, belgeleme ve raporlama sistemi ile kampanya faaliyetleri yürütmektedir. UAÖ Türkiye Şubesi ise hedef gruplar için vaka çalışmaları, tematik kampanyalar ve acil eylem çağrılarını yoluyla hak savunuculuğu yapmaktadır.

Aktivist örgütlerin en önemli çalışma yöntemlerinden biri olan izleme, insan haklarının geliştirilmesinde ve korunmasında en önemli araçlardan biridir. Burada amaç herhangi bir vaka başvurusunda ihlalin kaynağını bulmak, yaşananları saptamak ve sorunun çözümü için atılması gereken adımları atmaktır. Daha çok veri toplamaya dayanan bu çalışma uzun süreli bir iştir.

İHD ve MAZLUMDER'in iki tür izleme yaptıkları belirlenmiştir. Bunlardan ilki vaka izlemesi olup, bireysel ya da grup olarak mağdurların karşılaştıkları ihlalleri izlenmektedir. Vaka izlemede bireysel başvuru alma veya olay yerinde bizzat araştırma ve incelemeye dayalı veri toplanması söz konusudur. Her iki örgüt genel olarak vaka izlemesi yaparak ihlallerin üzerine gitmektedir⁵⁵.

İkinci izleme şekli olan "durum izlemesi" belli bir konuya odaklanan, çoğunlukla insan hakları ile ilgili kanun ve yönetmelik gibi mevzuat hakkında yaşanan gelişmelerin izlenmesi olarak adlandırılır. Bu izleme şekli bölgesel insan hakları sorunlarına odaklı olabileceği gibi tematik alanlarda da (ekonomik ve sosyal haklar, kişisel ve siyasal haklar vb.) yapılabilir.

İHD ve MAZLUMDER düzenli bir durum izlemesi yapmadığı, durum izlemesinin şubelerin buldukları bölgelere göre farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Örgütlerin Diyarbakır şubeleri Kürt sorunu etrafında yaşanan olaylarla ilgili durum izlemesi yapmaktadır.

⁵⁵ Hollanda Helsinki "İnsan Hakları Savunucularının Eğitimi" Komitesi'nin İHD, MAZLUMDER ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye Ofisi ile İnsan Hakları Örgütleri Analizi 2006

Üye tabanlı aktivist örgütlerin bireysel ihlal başvuruları ve bireysel vakalarla uğraşmak zorunda olmaları nedeniyle izleme tek taraflı yapıyor görünse de bunun temel nedeni her iki savunuculuk yöntemine odaklanacak insan kaynağına sahip olmamalarıyla açıklanabilir. Bu yüzden ortaya çıkan boşluğu, insan haklarının tematik alanlarıyla ilgili izleme ve raporlama tekniklerini kullanabilen HYD, İHGD ve İHAD gibi uzmanlık kurumları doldurmaya çalışmaktadır.

Bireysel başvurularda mağdurun yakınları, avukatı, görgü tanıkları, medya yayınları gibi çeşitli bilgi kaynaklarından alınan veriler değerlendirilmektedir. Belgelemenin başlangıcını oluşturan bu aşamadan sonra ihtiyaç duyulan bilgiler kayıt altına alınmaktadır. Bu kayıt bazen mağdurun onay vermesi halinde görüntülü ve sesli olarak yapılabilmektedir.

İHD ve MAZLUMDER'de belgeleme çalışması yerel yapılardan genel merkeze doğru ulaşan bir sistematik içinde gerçekleştirilmektedir. İhlale konu olan olay ile ilgili tüm veriler medya haberlerinden elde edilen bulgularla birlikte tüm ayrıntılarıyla belge olarak kaydedilmektedir. Mağdur ya da mağdurlarla yapılan görüşmeler, adli raporlar, alternatif tıp raporları, olayla ilgili kurumlardan alınan bilgiler, hukuki destek, yazılı ve görsel malzeme ve diğer örgütlerle işbirliği yapılması gibi çalışmalar veri toplama yöntemleri olarak değerlendirilmektedir.

Örgütlerde raporlama çalışması daha çok genel merkezler düzeyinde yapılmaktadır. Bireysel raporlar, tematik raporlar, aylık veya yıllık insan hakları ihlal raporları başlıca rapor türlerini oluşturmaktadır. Kuruluşlar kendilerinin oluşturdukları rapor şablonlarını kullanmakta olup yine her örgüt farklı raporlama dili geliştirmektedir. İHOP tarafından hak savunuculuğu yapan örgütlerin üyelerine yönelik verilen izleme, belgeleme ve raporlama eğitimi bu alanda görülen bilgi boşluğunu doldurmaya yönelik önemli bir eğitim faaliyetidir.

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi tarafından yürütülen kampanyalar uluslararası hareketle aynı anda başlayan ve aynı anda sonlandırılan kampanya niteliğindedir. Ülke kampanyaları veya tematik kampanyalar UAÖ Türkiye Şubesi'nin son derece deneyimli olduğu çalışma alanlarıdır. Aynı şekilde dünya çapında UAÖ gönüllüleri ile birlikte düzenlenen acil eylem çağrıları ise yaşamsal öneme sahip insan hakları sorunlarına hızlı olarak müdahale etmeyi amaçlamaktadır.

İHD ve MAZLUMDER insan haklarının belli konularında imza ve mektup kampanyaları ile sokak eylemlerini içeren ve aktivizme dayalı çeşitli kampanyalar gerçekleştirmektedir.

Kampanyalar genelde, yaşam hakkı ihlalleri, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, kişi güvenliği hakkı alanlarında yoğunlaşmaktadır. MAZLUMDER bunun yanı sıra mazlumlarla dayanışma misyonu doğrultusunda çeşitli insani yardım kampanyaları organize etmektedir.

İhlallerin izlenmesi, belgelenmesi ve raporlanması süreçlerinde savunucuların ilgilendikleri hakkın normatif içeriğine ilişkin bilgi sahibi olması, o hakkın nasıl ihlal edildiğine dair çerçeve bilgiye de sahip olmalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın başındaki üye ya da gönüllülerin teknik bir eğitim almaları zorunlu olduğu gibi bu çalışmanın gerektirdiği altyapı programlarına ve ekipmanlara ulaşıyor olmaları gerekmektedir. Bunun dışında karşılaşılan sorunları ise mağdur veya mağdur adına başvuruda bulunanlar ile resmi otoriteden kaynaklı sorunlar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

d) Üyelik Stratejileri

İnsan hakları örgütlerinde üyelik geliştirme ve gönüllü kazanma çalışmaları değişkenlik göstermekle birlikte uygulamada takip edilecek üyelik stratejileri her zaman süreklilik arzetmez. UAÖ Türkiye Şubesi üyelik ve gönüllülük hakkında uluslararası strateji ve eylem planına göre hareket ettiği için farklı bir konumda değerlendirilebilir.

Örgütlerin üye profili, kurumsal değerlerin toplumda nasıl algılandığına ve örgütün misyon ve amaçlarının ne oranda doğru bilindiğine bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Üye, kurumsal aidiyet ve güven duyacağı, sahip olduğu değerlerle kurumsal değerleri özdeşleştirebileceği ve kendisini mutlu hissedebileceği bir yapıda bulunmak ister. Aynı durum gönüllüler için de geçerlidir.

Üye ve gönüllülerin motivasyonunu sağlamak ve korumak bakımından kurumsal ihtiyaçların tanımı yapılmalı ve bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak üye ve gönüllülerle çalışma zemini oluşturulmalıdır. İnsan hakları örgütlerinde üye ve gönüllü profili, etnik köken, din, dil, kültür ve cinsiyet zenginliği sağlandığı ölçüde katılımcılık ve yönetim becerisi güçlenecektir.

Daha önce de vurgulandığı gibi üye tabanlı örgütlerin insan hakları anlayışı, söylem ve eylem tutarlıklarına göre üye çeşitliliği yaşanmaktadır.

İHD'nin sol çevrelerden, MAZLUMDER'in İslami kamuoyundan üye ve gönüllü desteği bulmasının bir nedenini bu kuruluşların toplumsal imaj ve görünürlüklerinde aramak gerekir. Dolayısıyla insan hakları kuruluşlarının örgütsel kimliklerinin dışı yansıyan boyutu üye profillerinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır.

Kuruluş süreçlerinde özellikle üye tabanlı örgütlerin belirgin olarak mağdur savunuculuğu yapımlarıyla birlikte üye ve gönüllü sayılarındaki artış örgütlerin aktivizm çalışmalarına katılımı güçlendirmiştir. Giderek sorun alanlarının değişim göstermesi sonucunda ise üye profillerinde de farklılıklar ortaya çıkmış ve katılım oranları düşmeye başlamıştır. Örneğin insan hakları çevrelerinden gelerek UAÖ'ye üye olan idealist savunucular arasında bir süre sonra örgütün "kendi ülkende çalışmama kuralı" bahane edilerek kurumsal üyelikten kopmalar ya da aktif üyelikten pasif üyeliğe geçişler yaşanmaktadır. Oysa UAÖ bünyesinde üyelik eğitimi ve üyelik geliştirme konularında profesyonelce hazırlanmış eğitim kitleri bulunmakta ve her üyeye uzman kişiler tarafından bu eğitim programları uygulanmaktadır.

Üye profili ağırlıklı olarak insan hakları hareketi içinde uzun yıllar bulunmuş deneyimli kişilerden oluşan İHGD'nin üyelik stratejisi derneğin ihtiyaçları üzerinden kurgulanmaktadır. Böylece örgüt, ihtiyaç analizleri sonucunda birtakım isimlere üyelik daveti yapmakta ve klasik yaklaşımın aksine öncelikle derneğin üyeden beklentileri anlatılmaktadır. Üye adaylarının da dernekten beklentileri alındıktan sonra üyeliğe kabul süreci işletilmekte ve böylece hem kurumsal beklentiler ve hem de üyelerin beklentileri gerçekçi bir boyuta indirgenmektedir.

İnsan hakları savunucularının kapasite gelişimlerini artırmak için İHOP bünyesinde çok sayıda kurum yöneticisine üye ve gönüllü kazanma stratejisi eğitimleri verilmektedir. Daha geniş yelpazede sivil toplum örgütlerine yönelik benzer eğitim programları STGM tarafından uygulanmaktadır. Tüm bu çalışmalar insan hakları hareketinin savunuculuk kapasitesini güçlendirmeye dönük önemli faaliyetlerdir.

e) İnsan Hakları Örgütleri Arasındaki Etkileşim ve İşbirliği

İnsan hakları örgütleri arasındaki yakınlaşma ve etkileşimi sağlayan çeşitli faktörler söz konusudur. Her şeyden önce insan hakları ihlallerinin tüm toplumsal çevreleri bir şekilde etkilemesi dolayısıyla sorunların ortaklığı başlıca etkenlerden biridir.

Üye tabanlı örgütler yaşam hakkı, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü gibi birçok sorun alanında ihlal başvuruları almakta, bu başvurular üzerinden bir süre sonra dayanışma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Böylece birçok vakada İHD, MAZLUMDER, İHGD, İHAD, TİHV, HYD ve UAÖ çeşitli boyutlarda birlikte çalışabilmektedir.

Bir diğer etkileşim ve dayanışma gerektiren unsur, devletin insan hakları örgütlerine bakış açısından kaynaklanan negatif tutumların insan hakları hareketinin bileşenlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesidir. Bir örgütün yöneticisi ya da üyesine karşı açılan dava, kapatma davaları veya çeşitli engellemeler savunucular arasındaki iletişimi ve yakınlaşmayı güçlendiren faktörlerdir.

Milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı, askeri darbe girişimleri ve savaş karşıtlığı gibi yaygın toplumsal konularda platformların oluşmasına insan hakları savunucuları öncülük yapmışlardır. Gazeteci-Yazar Hrant Dink'in öldürülmesine karşı gelişen ortak tepkinin arka planında yine insan hakları örgütleri bulunmaktadır.

İHOP, insan hakları örgütlerinin ilk kez kurumsal bir çatı altında buluşarak birbirlerini daha yakından tanımaya çalıştıkları ve ortaklaşa faaliyetler yürütmeye başladıkları aktif bir platform olarak son dönemde öne çıkmaktadır. UCMK (Uluslararası Ceza Mahkemesi Türkiye Koalisyonu) gibi yeni ilgi alanlarında insan hakları örgütlerini buluşturan İHOP, aynı zamanda tematik insan hakları kampanyaları (ifade özgürlüğü vb.) düzenleyerek örgütlerin güç birliği yapmasına katkıda bulunmaktadır.

5- İnsan Hakları Hareketi ve Uluslararası İlişkiler

a) Uluslararası İnsan Hakları Hareketiyle Kurumsal İlişkiler

Uluslararası bir örgütlenme modelinin ürünü olan UAÖ Türkiye Şubesi dışında kalan insan hakları örgütlerinin uluslararası hareketle ilişkileri daha çok küresel politikaların ve uluslararası gelişmelerin etkisiyle paralellik göstermektedir.

11 Eylül olayları sonrası dünyada değişen dengeler, savaş ve çatışma alanlarının yaygın olması ve işgal edilen ülkelerde yaşanan sonuçlar uluslararası insan hakları hareketinin gündemini belirlemeye devam etmektedir. Aynı durum Türkiye'deki insan hakları hareketi için de geçerli olunca özellikle aktivizm alanında işbirliği ve iletişim olanakları gelişmektedir.

Yakın coğrafi bölgelerde (Irak, Filistin, Gürcistan, Afganistan vb.) yaşanan işgal, savaş ve çatışmalar sonucu meydana gelen insan hakları ihlalleriyle mücadele etmek amacıyla uluslararası insan hakları hareketiyle ortaklaşa çalışmalar düzenlenmektedir. Bu çalışmaların niteliği, doğrudan eylem düzeyinde gerçekleştiği gibi (Uluslararası Savaş Karşısı Platform, Irak Dünya Mahkemesi vb.) sorunların tespiti amacıyla ortak araştırma komisyonları kurmak ve raporlar hazırlamak şeklinde de olabilmektedir. Diğer ilişki biçimi olarak insani yardım faaliyetleri örnek gösterilebilir.

Uluslararası insan hakları çevrelerinden düzenli olarak yapılan heyet ziyaretleri aslında yerel insan hakları hareketinin dışa dönük önyargılarını yenebilmesi ve belli başlı alanlarda ortak hareket edilebilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Karşılıklı saygı ve güvene dayalı bir ilişkinin kurulabilmesiyle kurumsal kapasitenin her açıdan gelişeceği unutulmamalıdır.

Bununla birlikte insan hakları örgütlerinin uluslararası ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi için ihtiyaç duyduğu konular bulunmaktadır. Her şeyden önce yabancı dil sorunu sadece ziyaretlerde değil, iletişim, haberleşme, toplantı veya etkinlik düzenleme gibi çeşitli durumlarda aşılması gereken önemli bir sorundur. Son yıllarda insan hakları örgütlerinde yabancı dili yeterli düzeyde kullanabilen yönetici veya üyeler bulunmakla beraber şubeler düzeyinde bu sorun aşılabilmiş değildir.

Uluslararası örgütlerle belli bir insan hakları meselesi etrafında değerlendirmelerde bulunurken karşılaşılan bir başka sorun, yerel savunucuların

uluslararası mevzuat ve gelişmeleri yeterince kavrayamamaları sorunudur. Benzer şekilde uluslararası örgütlerin Türkiye'deki insan hakları sorunlarına ilişkin analizleri kimi zaman doğru ve yeterli bilgi noksanlığı yüzünden eksik kalmaktadır.

Ulusal insan hakları örgütlerinin uluslararası hareketle en yoğun ilişki geliştirdiği konulardan biri de proje desteği (fon) konusudur. Daha sonra ayrı bir başlık altında tartışılacağı üzere insan hakları örgütleri proje odaklı çalışma tekniklerini ilerlettikleri ölçüde uluslararası insan hakları çevresinden fon desteği almakta ve bu sayede daha yakından tanışma ve işbirliği olanakları artmaktadır.

b) Fon Kullanımı ve Uluslararası Kuruluşların İnsan Hakları Hareketine Etkileri

Türkiye'de insan hakları alanının çeşitlenmesi, yeni yapılanmaların oluşmasına ve faaliyetlerin daha planlı ve teknik özellikte yürütülmesine katkıda bulunmaktadır. Son on yıl içinde özellikle AB sürecinin de etkisiyle insan hakları örgütleri çeşitli konularda proje üretmeye ve yine proje bazlı fon desteği almaya başlamışlardır.

Çalışma ilkeleri uluslararası konsey toplantılarında belirlenen UAÖ, genel olarak üye ve gönüllülerinin katkıları ile çalışmalarını yürütmeye özen gösterirken kural olarak sadece insan hakları eğitimi faaliyetleri için hükümetlerin fonlarını kullanmaktadır.

Bunun dışında İHGD, TİHV ve HYD faaliyetlerini ağırlıklı olarak projeler üzerinden gerçekleştiren ve uluslararası fonlardan yararlanan örgütlerdir. Üye tabanlı iki büyük örgütten biri olan İHD son yıllarda proje destekli çalışmalarıyla dikkat çekmektedir.

1994 yılından başlayarak devam eden yıllar içinde İHD ürettiği projeler için BM ve AB fonlarını kullanmaktadır.

İHD yönetimleri fon desteği almak konusunda örgüt içi tartışmalar sonucu devletler üstü kuruluşlar olan BM ve Avrupa Konseyi gibi yapılardan projeler için fon desteği almak, bunun dışında devlet ve hükümetlerden yardım kabul etmemek düşüncesindedir⁵⁶.

⁵⁶ İnsan Haklarını Korumak (İHD pratiği), Hüsnü Öndül, 8 Aralık 2002, http://www.ihd.org.tr/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=942

MAZLUMDER için bu konuda ayrı bir başlık açmak gerekmektedir. Örgüt içinde proje konusu açıldığında yoğun tartışmalar yapılmakta ve farklı görüşler ortaya konmaktadır. Proje kavramına karşı olumsuz tepkilerin nedenleri arasında kamuoyunda sıkça gündeme gelen ve küresel güçlerin politik hedeflerini yansıtan “Büyük Ortadoğu Projesi” gibi stratejilerin proje olarak adlandırılmasının etkisi hissedilmektedir. Bu tür tanımlamalar derneğin üye tabanının “proje” adı altındaki faaliyetlere bakış açısını genelde negatif yönde etkileyebilmektedir.

Nitekim dernek yönetim organları tarafından çokça tartışılan fakat açıkça “yasak” kapsamına alınmayan proje faaliyetleri ilk ve son kez 2004 yılında gerçekleşmiş ve iki ayrı alanda hazırlanan projeler için Avrupa Komisyonu Delegasyonu fon desteği sunmuştur. Ağırlıklı olarak Çeçen mülteciler ve çeşitli kentlerdeki diğer geçici kadın ve çocuk sığınmacıların yaşam şartlarının iyileştirilmesi konusunda yapılan proje çalışması içeriği bakımından değil, AB fonları kullanıldığı için dernek içindeki bazı yöneticiler tarafından tepkiyle karşılaşılmıştır.

Diğer bir çalışma olan Din Görevlilerinin İnsan Hakları Eğitimi Projesi, Türkiye’de ilk kez din görevlilerine yönelik düzenlenen faaliyet olarak öne çıkmasına rağmen Avrupa Komisyonu Delegasyonu tarafından desteklendiği gerekçesiyle sadece dernek yöneticileri arasında değil, İslami çevrelerde de tepkiye neden olmuştur⁵⁷. Muhafazakar çevreler ise bu çalışmanın “dini yozlaştırma, ılımlılaştırma” amacı güttüğünü iddia etmişlerdir.

⁵⁷ Yazar Ali Bulaç, “Dinin İtibardan Düşürülmesi” başlıklı köşe yazısında MAZLUMDER tarafından yürütülen din görevlilerinin insan hakları eğitimi çalışmasını şu ifadelerle eleştirmektedir: “Buna göre söz konusu programı uygulamanın bir sebebi ‘insan haklarına karşı muhafazakârların önyargılarını gidermek, teorik ve pratik olarak insan hakları konusunda bu çevrelerde bir bilinç oluşturmaktır’. Diğer gerekçe şu: ‘Dinî öğreti ile evrensel insan hakları değerleri arasında çelişki bulunmadığı düşüncesinin özümsemesini sağlamak.’ Bu iki gerekçe ‘İslamiyet’i itibardan düşürme”nin etkili formülünden başka bir şey değil. Ve hiç kuşkusuz, programı yürütenlerin niyetleri bu değilse de finansörlerin amacı bununla ilgilidir. Çünkü eğer siz, Türkiye’de ‘muhafazakarlar’ın, yani Türkçe tercümesiyle ‘dindarların insan haklarına ilişkin önyargıları’ olduğunu belgeliyor, bu çevrelerin ‘bilinçlenmeleri gerektiği’ni tescil ediyor ve sonuçta ‘dinî öğreti ile evrensel insan hakları değerleri arasında çelişki bulunmadığı düşüncesinin özümsemesini sağlamak’ üzere bir programın gerekliliğini kabul ediyorsanız, sizin dininizde bir sorun var demektir. Bu durumda Avrupa sizi eğitmeli elbet. Avrupa bu din üzerinde ‘başöğretmen’, sizin dindarınız da ‘eğitilmesi gereken bir öğrenci’ olur.” Zaman Gazetesi 02.03.2005, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=14395>

Fon kullanılarak yapılan çalışmaların örgütlerin içyapısında memnuniyetsizlik yaratmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Birçok dernek üyesi bu tür desteklere duygusal tepkiler verirken bazı yapılarda daha önyargılı tutumlar dikkat çekmekte, milliyetçi söylemler kullanılarak batılıların emperyalist emellerini bu yardımlar yoluyla gerçekleştireceğine inanılmakta ve kurum içinde adeta bir korku kalkanı oluşturulmaktadır. Bu önyargıların gelişmesinde proje üreten ve uygulayan kurumlarda projelerin mahiyeti ve fon desteklerinin kapsamının üyelere çok iyi anlatılamaması önemli bir etkidir.

Proje faaliyeti özü itibariyle profesyonellik gerektiren bir çalışmadır. Bu tür faaliyetlere odaklanan üye tabanlı ve gönüllülük esasına göre çalışan örgütlerde bir süre sonra gönüllülerin dernek faaliyetlerine olan ilgilerinin azalmaya başladığı gözlenmektedir. Oysa profesyonellekle gönüllülüğün bir arada götürülebilmesi bakımından derneğin salt proje bazlı çalışan bir profesyonel yapıya dönüşme risklerinin en aza indirilmesine çalışılmalıdır.

MAZLUMDER örneğinde görüleceği üzere dernek tabanının dini hassasiyetleri yoğun olan üyelere oluşmasıyla AB kurumlarına yönelik tepki ve güvensizlik arasında doğrudan bir ilişki kurmak güç olmakla beraber muhafazakâr bir yaklaşımın var olduğu da gözlenmektedir. Aynı tepkisel-liklerin başka referanslar kullanılarak İHD içinde de yaşanmakta olduğu bir vakıdır.

Kamu otoritesinin uluslararası fonlardan yararlanan hak savunucusu örgütlere bakış açısı ise ayrı bir değerlendirme konusudur. Resmi çevrelerin tavrı, yapılan çalışmanın içeriğine göre değişkenlik göstermektedir.

TESEV tarafından yürütülen demokratikleşme programı, MAZLUMDER tarafından uygulanan din görevlilerinin insan hakları eğitimi çalışması gibi etkinlikler kamu otoritesi tarafından “kamu güvenliği” gerekçesiyle yakından izlenebilmektedir. Öyle ki MAZLUMDER çalışmasının bazı uygulama bölgelerinde emniyet güçlerinin yanı sıra JİTEM mensupları da toplantıları izlemek için ısrarcı olmuşlar, din görevlilerine “radikal ve bölücü eğilimler” empoze edileceği kaygısı taşıdıklarını açıkça belirtmişler, il müftülerini ziyaret ederek eğitim programı hakkında bilgi almaya çalışmışlardır⁵⁸.

Uluslararası kuruluşların Türkiye'nin insan hakları meselesini yakından izlemeleri, gözlem heyetleri ve raporlar gibi birtakım araçlarla bu izlemeyi

⁵⁸ “Din Görevlilerinin İnsan Hakları Alanında Eğitimi” Proje Raporu, http://www.avrupa.info.tr/Files/EIDHR_Projects_turkce.pdf

daha somut şekilde uygulamaları kamuoyunda farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Pozitif yaklaşım sahiplerine göre uluslararası çevrelerin bu ilgisi yerel savunucu grupları cesaretlendirmesi ve ihlaller karşısında güç birliği yapılması bakımından olumludur. Farklı çevrelere göre ise ülkenin insan hakları durumunun yabancı kuruluşlarca yakından takip edilmesi ülkede yaşanan reform sürecinin dışardan dayatıldığı izlenimi vermektedir.

Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde iç mevzuatta yapılan düzenlemelerin toplumsal ihtiyaçlara göre yapıldığına dair oluşan toplumsal kanaatin, muhafazakâr kesimlerin karşı propagandası ile zayıflatılmaya çalışıldığı bilinen bir durumdur. Bununla birlikte gerçekleşen yasal değişikliklerin özellikle kamu çevreleri tarafından içselleştirilememesi hatta bu değişime direnç gösterilmesi, reformların yüzeysel boyutta kaldığı eleştirilerini beraberinde getirmektedir.

Bu eleştiriler insan hakları örgütleri tarafından sıklıkla dile getirilmekte ve içe kapanma eğilimlerinin olası riskleri tartışılmaktadır.

“AB, Türkiye'nin demokratikleşme ve insan hakları sorunlarını kuşatıcı bir biçimde görebilmek için çok yönlü ve doğru bilgilenmenin yollarını mutlaka bulmalı ve ilkeli, tutarlı, istikrarlı ve kapsamlı bir insan hakları politikası belirlemelidir. AB de Türkiye de insan hakları konusunda her şeyden önce samimi olmalı; AB insan haklarını, ihtiyaç duydukça Türkiye'ye karşı kullanılacak bir araç olarak görmekten, Türkiye de günü kurtarmaya dönük ve dış baskıları bertaraf etme amaçlı makyaj politikalarından vazgeçmeli ve taraflar, karşılıklı yükümlülüklerini yerine getirmelidir.”⁵⁹

Uluslararası insan haklarını koruyucu mekanizmaları arasında önemli bir fonksiyonu bulunan AIHM'de son dönemde görülen Refah Partisi'nin kapatılması ve başörtüsü yasağı (Leyla Şahin davası) gibi davalarda açıklanan kararların Türkiye'de özellikle Müslüman kamuoyunda yarattığı sarsıntılar, batıdaki insan hakları kurumlarına yönelik ciddi bir güvensizlik ortamının yaygınlaşmasına zemin hazırlamış ve bu çevrelerden bazı hukukçular AIHM'de görülmekte olan davalarını geri çekerek tepkilerini yansıtmışlardır.

Şüphesiz insan hakları örgütlerinin uluslararası ilişkileri analiz ederken “aşk-nefret” ikileminin dışında dengeli ve insan hakları hukuku çerçevesinde bir tutum takınmaları gerekmektedir. AB sürecinin olumlu etkilerini

⁵⁹ AB Süreci ve Müslümanlar, İlerleme Raporları Eleştirisi, Yılmaz Ensaroğlu, http://www.mazlumder.org.tr/haber_detay.asp?haberID=224

Selvet Çetin

görmekle beraber riskleri de tanımlayabilmek ve her halükarda bu süreci demokratikleşme ve insan hakları değerlerinin ilerletilmesi bakımından bir fırsata dönüştürmek için irade göstermek önemlidir.

6- Genel Değerlendirme

Yakın dönem insan hakları hareketinin geçmişten bugüne yaşadığı deneyimler insan hakları alanındaki yapılanmanın temel dinamiğini oluşturmaktadır. Sivil toplum örgütlenmesi askeri darbe süreçlerinin ve kamu otoritesinin her dönem yaşanan baskıcı uygulamalarının sonuçlarından etkilense de bu olumsuzluklardan kendisini yenileyerek ve geliştirerek çıkmayı başarmıştır. Bu başarının bugün yaşadığımız sonuçlarını yüzlerce hak savunucusu yapının ortaya çıkmasıyla açıklamak mümkündür.

İnsan hakları değerlerinin korunup yaygınlaştırılması ancak kamu gücü üzerinde etkin bir baskı grubu olarak rol üstlenmekle sağlanabilir. Böylece insan hakları dediğimiz en üstün ahlaki değerlerin toplumsal kabulü olanaklı hale gelebilir.

Savunuculuk kurumlarının toplumsal değişimin gerçekleşmesi ve hak bilincinin yaygınlaşması için ne denli önemli mekanizmalar olduklarını bu çalışmayla bir kez daha gözlemlemek mümkün olacaktır. İnsan haklarının kaynağı, temellendirilmesi ve kavramsal çerçevesi örgütler arasında farklılık teşkil etmekle birlikte çoğu kez bu farklılıklar karşılıklı işbirliği için fırsatlar sunmaktadır.

İnsan hakları örgütlerinin ideolojik söylemlerle savunuculuk yapmaları durumunda karşılaşacakları risklerin toplumsal önyargıları güçlendireceği ve kurumsal kimliği oluşturan değerleri etkileyebileceği görülmelidir. Dolayısıyla insan hakları perspektifi ve kullanılan dil açısından bakıldığında örgütlerin hala çözmeleri gereken sorunları bulunduğunu ve ortak bir dil geliştirmekte güçlükler yaşadığını kabul etmek gerekir.

Savunuculuk kurumlarının strateji ve eylem planları oluşturmakta, belirli bir plan dahilinde faaliyet üretmekte sorunları bulunmaktadır. Gündem belirlemeye odaklı çalışmalar yerine mevcut gündem konularına karşı tepkisel arayışlara girilmesi ya da gündeme müdahil olma çabaları, özgün fikirler ve çözüm önerileri geliştirmeyi engellemekte ve gündemden etkilenmeyi beraberinde getirmektedir.

Kapasite donanımı ve işlevselliği açısından farklılıklar gösteren insan hakları hareketinin yapısal sorunlarını doğru sorun ve ihtiyaç analizleri yaparak çözmesi olasıdır. Bunu yaparken üye ve gönüllülerin farklı talep ve beklentilerini kurumsal insan hakları anlayışı içinde ortaklaştırabilmek ve üyelerin aidiyet duygusu kazanmaları yönünde taktikler üretmek gerekir.

İnsan hakları hareketi bileşenlerinin İHOP temelinde birlikte bulunuyor oluşları gelecekte örgütlerin birbirlerine daha yakın durmalarını ve ortak bir insan hakları dili geliştirebilmelerini sağlamak adına umut vericidir. Bu yelpazenin genişlemesiyle insan hakları hareketinin yeni çalışma alanlarında güçleneceği öngörülebilir.

İnsan hakları örgütlenmesinin kamu otoritesi içinde yer alan insan haklarıyla bağlantılı kurumların çalışmalarını olumlu yönde etkilediğini belirtmek gerekir. Bununla beraber kamu otoritesi ile ilişkilerde benimsenen yöntemlerin ne kadar gerçekçi ve sorun çözmeye odaklı yöntemler olduğu tartışılmalıdır.

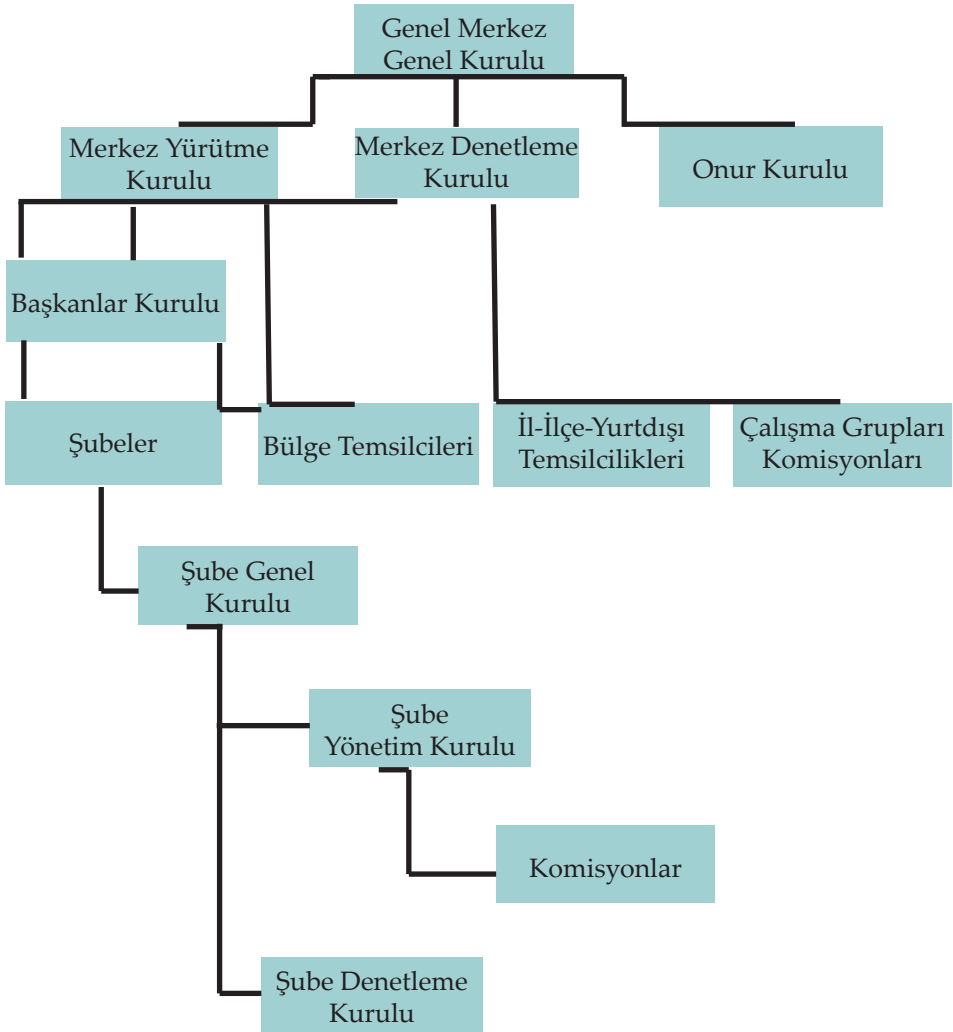
Türkiye'nin kadim insan hakları sorunlarının çözümüne ilişkin örgütlerin kullandıkları taktik ve araçların güncellenmesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerdeki işbirliği sınırlarının olabildiğince geniş tutulması ve bu konuda da muhafazakâr yaklaşımların terk edilmesi, bilgi ve tecrübe paylaşımının önünü açacaktır.

EK I: İnsan Hakları Örgütlerinin Örgütsel Yapı Şemaları

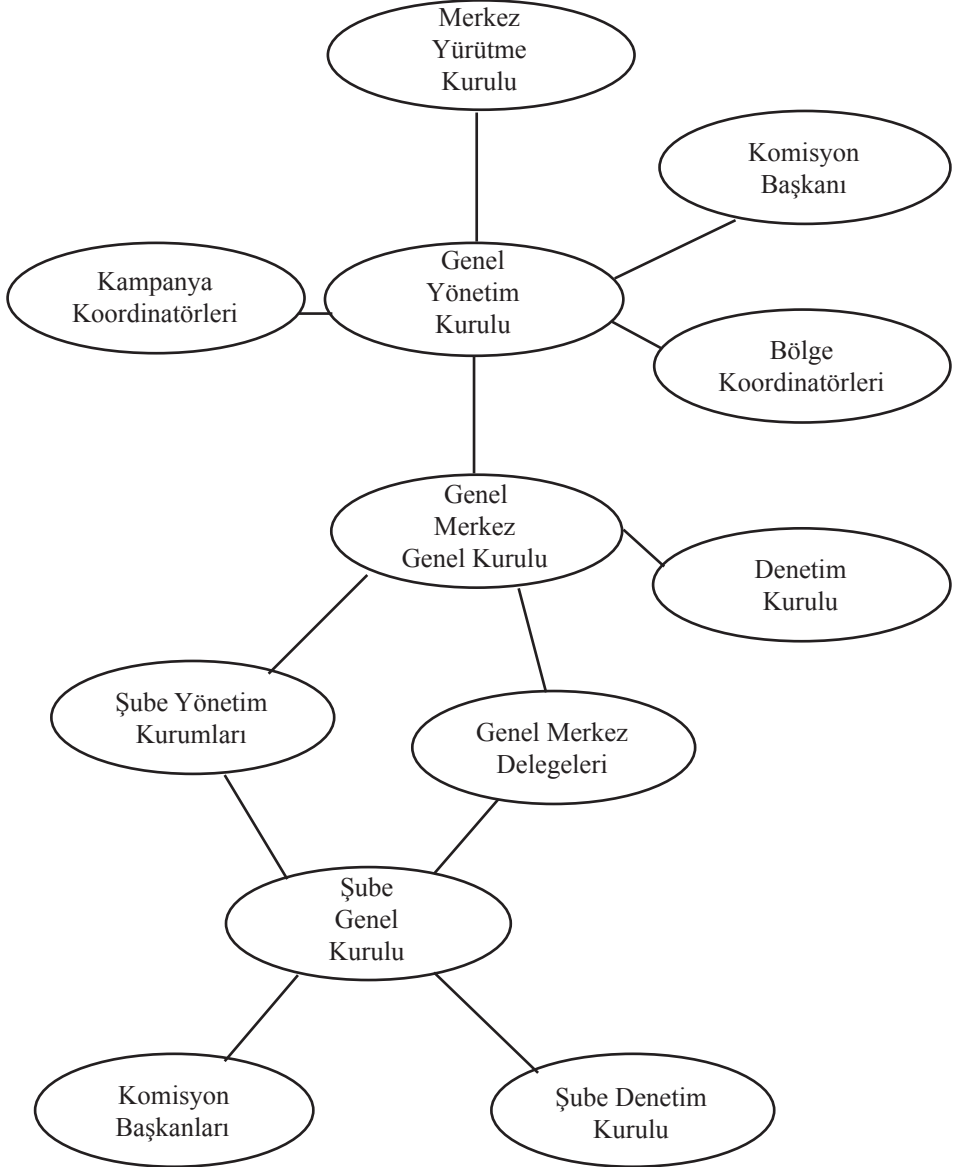
(Bu şemalar Hollanda Helsinki Komitesi tarafından desteklenen “İnsan Hakları Örgütlerinin Yerel Şubelerini Güçlendirme” projesi kapsamında basılan Örgüt Yönetimi Başvuru Kitabı’ndan alınmıştır.)

İnsan Hakları Derneği

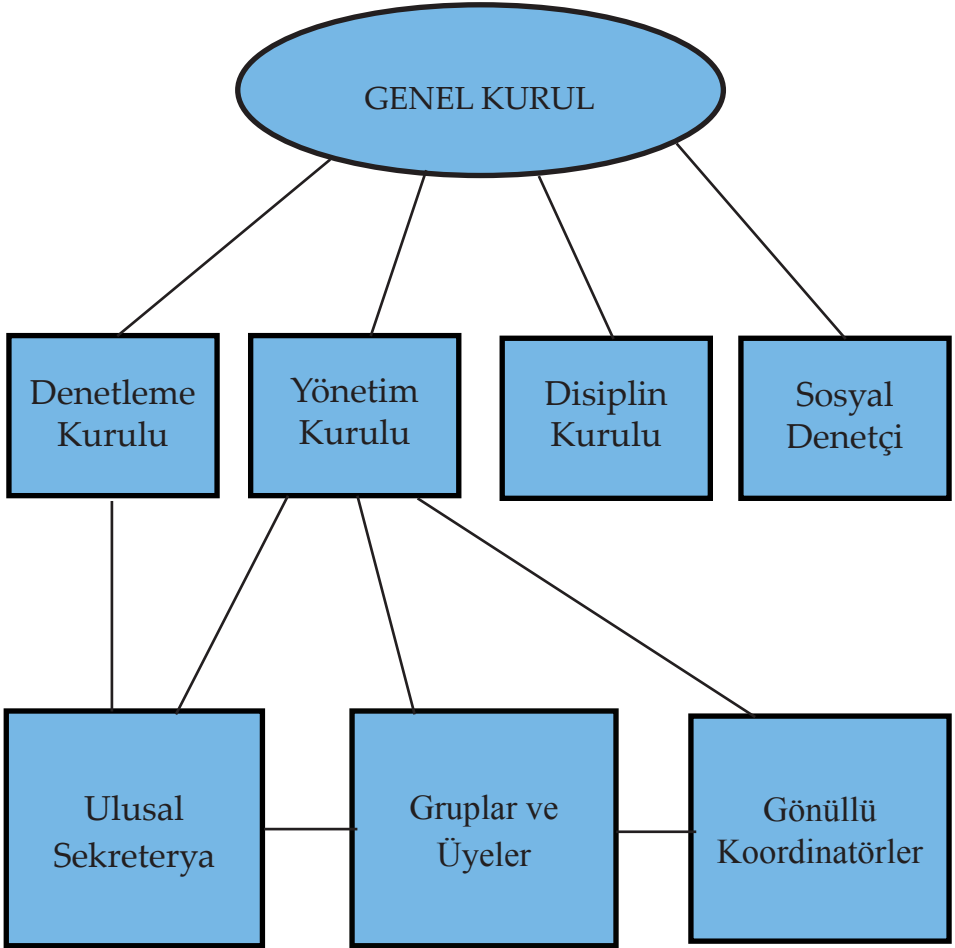
Örgütsel Yapı Şeması



MAZLUMDER
Örgütsel Yapı Şeması



UAÖ - Türkiye Şubesi
Örgütsel Yapı Şeması



Kaynakça

- Bilgen Ayhan, Türkiye’de İnsan Hakları Örgütleri ve Sorun Alanlarına Yaklaşımları, Ankara 2006
- Diken Şeyhmus, Türkiye’de Sivil Hayat STGM Yay., Ankara 2005
- Ensaroğlu Yılmaz, Tamamlanmamış Bir Değer İnsan Hakları, Şehir Yay., İstanbul 2001
- Haksöz, Aylık Dergi, MAZLUMDER’in Dönüşüm Serüveni, İstanbul 2005
- Hollanda Helsinki Komitesi İnsan Hakları Örgütleri Analizi, Ankara 2006
- İHD web sitesi, <http://www.ihd.org.tr>
- İHAD web sitesi, <http://www.ihad.org.tr>
- İHGD web sitesi, <http://www.rightsagenda.org>
- İHOP web sitesi, <http://ihop.org.tr>
- İnsan Hakları Bülteni, İHD Yay., Ankara 2003, Sayı: 100
- İnsan Hakları Bülteni, İHD Yay., Ankara 2005, Sayı: 102
- İnsan Hakları Derneği 12. Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara 30–31 Ekim 2004
- İnsan Haklarında Yeni Taktikler, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul 2004
- Karagül İbrahim, Yeni Şafak Gazetesi 27.06.06
- Keskin Eren, Sivil Anayasa Tartışmaları ve İnsan Hakları Hareketi Üzerine Söyleşi, Feminisite Dergisi
- Kürt Sorunu Forumu MAZLUMDER, Sor Yay. Ankara 1993
- MAZLUMDER web sitesi <http://mazlumder.org.tr>
- Öndül Hüsnü, İnsan Haklarını Korumak (İHD pratiği), 8 Aralık 2002
- Radikal Gazetesi 26.06.2006

- Türkiye’de Geçici Sığınmacı Kadın ve Çocukların Psikososyal Durumlarının Tespiti ve Yaşam Koşullarının İyileştirilmesi İçin Çözüm Önerileri (Rapor), MAZLUMDER Yay., Ankara 2005
- Türkmen Emirali, Bizim Sol ve İnsan Hakları, Birikim Dergisi, Sayı:165
- TÜSEV Sivil Toplum Endeksi, <http://step.org.tr>
- Zaman Gazetesi 02.03.2005